

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Факультет міжнародних відносин
Кафедра історії ім. проф. М. П. Ковальського

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра
на тему:
**«Зовнішньополітична та суспільна діяльність
УНР на еміграції (1921–1992 рр.)»**

Виконав:
студент 2 курсу, групи МІ-61
спеціальності 032 Історія та археологія
освітньо-професійної програми
«Історія та археологія»
Мартинюк Назар Анатолійович

Керівник – доктор історичних наук,
професор Трофимович Володимир
Васильович

Рецензент – кандидат історичних наук,
доцент Шостак Інна Віталіївна

Робота допущена до захисту
(протокол № 5 засідання кафедри історії від 1 грудня 2020 року)

Завідувач кафедри історії
ім. проф. М. П. Ковальського: _____ Микола БЛИЗНЯК

Острог – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТАРНІВСЬКИЙ ПЕРІОД (1921–1923 рр.).....	11
1.1. Стан зовнішньополітичної служби УНР на початку еміграції.....	11
1.2. Дипломатична діяльність у країнах Європи, Америки та Азії.....	17
1.3. Налагодження відносин із міжнародними організаціями.....	27
Висновки до розділу 1	31
РОЗДІЛ 2. ВАРШАВСЬКО-ПАРИЗЬКА ДОБА (1924–1940 рр.).....	33
2.1. Варшава та Париж – нові осередки дипломатичної діяльності УНР	33
2.2. Зовнішньополітичне та суспільне життя в країнах Європи, Америки та Азії.....	40
2.3. Участь в роботі міжнародних форумів та суспільно-політичних утворень.....	50
Висновки до розділу 2	55
РОЗДІЛ 3. ПІСЛЯВОЄННИЙ ЧАС (1948–1992 рр.).....	57
3.1. Інституційна структура.....	57
3.2. Представництва ВО ДЦ УНР в країнах Європи, Америки, Азії, Австралії і Новій Зеландії.....	60
3.3. Контакти із зарубіжними організаціями, громадськими утвореннями, виступи на міжнародних конференціях.....	68
Висновки до розділу 3	73
ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	77
ДОДАТКИ.....	90

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. За час свого розвитку українська зовнішньополітична служба зазнавала як злетів, так і невдач, високих перемог та драматичних поразок. На сучасному етапі Україна має низку серйозних проблем, які безпосередньо пов'язані із питаннями зовнішньої політики та дипломатії. Перш за все, це російська збройна агресія: анексія Криму, військові дії в Донецькій та Луганській областях, подальше розгортання гібридної війни, що стало прямим свідченням кризи світової системи безпеки. Ці та інші чинники стали причиною низки труднощів, які постають перед Україною на міжнародній арені й безпосередньо впливають на її розвиток. Водночас важливим завданням залишається формування позитивного іміджу України серед світового співтовариства, розвіювання міфів, які були вкорінені в свідомості громадян іноземних держав про українців та Україну в цілому. Для вирішення та успішного розв'язання перелічених проблем важливо звернутись до історичного минулого.

У 2017 році відзначалося 100-річчя української дипломатії. Було проведено низку конференцій, видано відповідні тематичні збірники, влаштовано виставки документів тощо. Проте, недостатньо уваги приділено діяльності Української Народної Республіки на еміграції. Саме функціонування Державного Центру УНР (далі – ДЦ УНР) є яскравим свідченням неперервності в українському державотворенні на тлі більшовицького контролю українських територій, своєрідним проявом національно-визвольного руху. З історії ДЦ УНР в екзилі можна почерпнути цінні уроки для розвитку дипломатичної служби України та проведенні зовнішньої політики в сучасних умовах. Крім того, діяльність УНР на еміграції, її представників у іноземних країнах заслуговує розгляду з точки зору позиції «м'якої сили», насамперед публічної дипломатії та її підвидів: культурної, спортивної, наукової та ін. дипломатій. Показ проведеної у емігрантських колах роботи в цих напрямках буде корисним для покращення іміджу України в світі й сприятиме посиленню та закріпленню позицій вітчизняних

дипломатів у державах перебування. Цим обґрунтовується актуальність обраної нами тематики.

Історія вивчення проблеми. Змістовний огляд діяльності ДЦ УНР в екзилі у 1920–1992 рр. з точки зору аналізу історіографії проблеми зробив сучасний вчений В. Яблонський у науковій розвідці, що вийшла друком в «Українському історичному журналі»¹. Водночас він мало уваги приділив історії вивчення зовнішньополітичної служби. У тезах нашої доповіді, опублікованої за результатами VII Міжнародної наукової конференції «Українська діаспора: проблеми дослідження», стисло розглянуто історіографію діяльності уряду УНР в екзилі в міжвоєнний час².

Представлена тема більшою чи меншою мірою перебувала у полі зору українських науковців. Серед сучасних дослідників її різні аспекти вивчали П. Брицький³, О. Вовк⁴, С. Гарнагіна⁵, Б. Гончар⁶, І. Матяш⁷, І. Панова⁸, В. Піскун⁹, В. Сідак¹⁰, В. Яблонський¹¹ та інші. У їхніх працях розкрито дипломатичну діяльність, аспекти зовнішньої політики УНР в екзилі, критично

¹ Яблонський В. Державний Центр УНР в екзилі у 1920–1992 рр.: історіографія проблеми. *Український історичний журнал*. 2020. Вип. 4. С. 155–165.

² Мартинюк Н. Діяльність уряду УНР в екзилі у 1920–1940-х роках (історіографія проблеми). *Українська діаспора: проблеми дослідження* : тези доповідей Міжнародної наукової конференції, 27–28 вересня 2016 р., м. Острого / Міністерство освіти і науки України, Національний університет «Острозька академія», Українське історичне товариство. Острог, 2016. С. 64–66.

³ Брицький П. Роман Смаль-Стоцький: дипломатична, громадсько-політична та науково-педагогічна діяльність. *Україна дипломатична* : науковий щорічник. Київ, 2004. Вип. 4. С. 682–698.

⁴ Вовк О. Й., Дзейко Ж. О. Політично-громадські органи Української Народної Республіки в екзилі в 1920–1992 рр. (історико-правовий аспект). *Часопис Київського університету права*. 2002. № 4. С. 65–72.

⁵ Гарнагіна С.О. Класифікація джерел з історії міжнародної діяльності екзильного центру УНР (1948–1992 рр.). *Гілея*. Вип. 61 (№ 6). Київ, 2012. С. 134–140.

⁶ Гончар Б. Олександр Шульгин – перший міністр закордонних справ незалежної України. *Україна дипломатична* : науковий щорічник. Київ, 2003. Вип. 3. С. 631–654.

⁷ Матяш І. Головні події та знакові постаті інституційної історії української дипломатії 1917–1924 років. *Україна дипломатична* : науковий щорічник. Київ, 2017. Вип. 18. С. 47–62.; Її ж. Дипломатична служба генерала Володимира Сікевича. *Дипломатична та консульська служба у вимірі особистості*. Київ, 2016. С. 226–242. (Бібліотека наукового щорічника «Україна дипломатична» ; вип. 13) та ін.

⁸ Панова І. Еволюція правового становища ДЦ УНР в екзилі. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 61. С. 71–77.; Її ж. Міжнародна діяльність ДЦ УНР в екзилі. *Історико-правова реальність у глобальному і регіональному вимірах*. Київ ; Сімферополь : «ДОЛЯ», 2012. Ч. II. С. 288–295. та ін.

⁹ Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX століття). Київ : МП «Леся», 2006. 672 с. : іл.; Її ж. Портрет діяча УНР Іларіона Косенка за спогадами друзів і офіційними документами. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2015. Вип. 23. С. 261–265.

¹⁰ Сідак В. Національні спецслужби в період Української Революції 1917–1921 рр. (невідомі сторінки історії). Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1998. 320 с.; Сідак В., Вронська Т. Спецслужба держави без території: люди, події, факти. Київ : Темпора; Вид-во Нац. Академії СБУ, 2003. 240 с. та ін.

¹¹ Яблонський В. Державний центр УНР в екзилі у 1920–1992 рр.... С. 155–165.; Його ж. «Конституція» Державного Центру УНР в екзилі у 1948–1992 рр. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. 2014. Вип. 10. С. 330–348. та ін.

проаналізовані конкретні кроки уенерівців та ставлення іноземних держав до українського питання.

Представлена тема привертала увагу представників української діаспори. Серед них варто виділити роботи М. Лівицького, Є. Онацького, Я. Рудницького, О. Шульгина та інших. Однак, їм подекуди притаманний певний суб'єктивний підхід, оскільки вони часто посиляються на спогади дипломатів УНР в екзилі. У роботах окремих авторів наводяться документальні джерела, проте, на нашу думку, вони проаналізовані недостатньо.

Діяльність ДЦ УНР в екзилі висвітлена в наукових розвідках закордонних дослідників, зокрема польських (про що також наголошує В. Яблонський¹²). Польські автори охарактеризували міжвоєнний період. Варто виокремити монографії Я. Бруського¹³, Е. Вішки¹⁴, З. Карпуся¹⁵ Я. Пісулінського¹⁶ (має також опубліковану статтю з цієї тематики). Останній ґрунтовно розглянув українське питання в польській зовнішньополітичній діяльності міжвоєнної доби¹⁷. Для них ця тематика становить науковий інтерес, оскільки саме у міжвоєнну добу на теренах Польщі розміщувалися головні осередки діяльності УНР (спочатку це був Тарнів, потім Варшава).

Позитивно оцінюючи науковий доробок вказаних авторів, треба зауважити, що зовнішньополітична та суспільна діяльність УНР в екзилі протягом 1921–1992 рр. досліджені фрагментарно, а тому це питання вимагає подальшого вивчення.

Мета нашого дослідження полягає у висвітленні зовнішньополітичної та суспільної діяльності УНР на еміграції у 1921–1992 роках.

Реалізація поставленої мети передбачає **завдання** дослідити:

¹² Яблонський В. Державний Центр УНР в екзилі... С. 163.

¹³ Bruski J. Petlurowcy: Centrum państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924). Kraków, 2000. 600 s.

¹⁴ Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939. Toruń, 2004. 752 s.

¹⁵ Karpus Z. Russian and Ukrainian prisoners of war and internees kept in Poland in 1918–1924. Toruń, 2001. 190 s.

¹⁶ Pisuliński J. Centrum państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie w polskiej polityce zagranicznej po 1926 r. *Історичний архів*. Миколаїв, 2010. Вип. 5. С. 120–124.; Ibidem. Nie tylko Petlura: Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923. Toruń, 2013. 480 s.

¹⁷ Яблонський В. Державний Центр УНР в екзилі... С. 163.

1. становище зовнішньополітичної служби УНР на початковому етапі перебування в еміграції;
2. дипломатичну діяльність в екзилі у тарнівський період;
3. налагодження відносин із міжнародними організаціями в екзилі;
4. особливості зовнішньополітичного та суспільного життя УНР у варшавсько-паризьку добу;
5. інституційну структуру діяльності в післявоєнний час;
6. роботу представництв та дипломатів УНР в іноземних державах;
7. підтримку контактів із зарубіжними організаціями, громадськими утвореннями.

Об'єктом дослідження є діяльність УНР на еміграції, а **предметом** – її зовнішньополітична та суспільна діяльність у 1921–1992 роках.

Хронологічні рамки дослідження – 1921–1992 роки. Охоплюються усі періоди діяльності ДЦ УНР в екзилі. Нижня хронологічна межа пояснюється початком першого періоду діяльності (тарнівського), а верхня – завершенням діяльності УНР на еміграції у зв'язку з передачею державних інсигній М. Плав'юком для Л. Кравчука та офіційним визнанням України правонаступницею УНР.

Зауважимо, що уенерівці на еміграції опинилися ще в 1920 р., але свій розгляд ми розпочинаємо саме з 1921 р., коли оформився осідок уряду в польському місті Тарнів.

У дослідженні окремо не розглядається діяльність ДЦ УНР в роки Другої світової війни, оскільки тоді сили уенерівців були розпорошені по різних країнах світу та неконсолідованими. Це пояснюється кількома факторами. Перш за все, на жаль, не збереглося достатньо документальних відомостей, які могли б проляти світло на цю тему. По-друге, вона також недостатньо висвітлена у науковій літературі. Серед авторів, які писали про УНР на еміграції, варто

виокремити самих уенерівців М. Лівицького¹⁸ та Я. Рудницького¹⁹ та сучасного дослідника воєнного періоду В. Яблонського²⁰. Останній зауважував, що ДЦ УНР не був готовий до реалій воєнного часу, основні центри координування його роботи – Варшава та Париж – були роз’єднані, провідні діячі розосереджені в різних державах²¹. Себто, діяльність керівництва УНР була неконсолідованою, незлагодженою та малоефективною (яскравим прикладом є те, що на Акт відновлення Української держави 30 червня 1941 р. воно ніяк не відреагувало (не підтримуючи і не заперечуючи), він став для нього несподіванкою²²).

Географічні рамки дослідження охоплюють країни, в яких розгорнули зовнішньополітичну та суспільну активність представники ДЦ УНР на еміграції, а також головні центри його діяльності в різні періоди – Тарнів, Варшава, Париж і деякі міста США.

Методологічну основу роботи становлять загальнонаукові та спеціально-історичні методи дослідження. Із загальнонаукових ми опиралися на методи синтезу та аналізу, історичний, логічний. Аналіз дав можливість розглянути різнобічну зовнішньополітичну діяльність ДЦ УНР в екзилі з виділенням окремих складових елементів, а синтезування матеріалу дозволило встановити зв’язок між останніми та фактами, взятими з опрацьованих джерел та літератури. Історичний метод використовувався для пізнання предмету дослідження у хронологічній послідовності та встановлення причинно-наслідкових зв’язків. Завдяки логічному методу вдалося пов’язати діяльність представників дипломатичної плеяди УНР із різними важливими громадсько-політичними подіями, показати їхню роботу, спрямовану на привернення уваги світової спільноти до українського питання.

Покращенню наукового дослідження сприяло використання спеціально-історичних методів роботи: хронологічного, історико-порівняльного, історико-

¹⁸ Лівицький М. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. Мюнхен ; Філадельфія : В-во «Українське інформаційне Бюро», 1984. С. 63–71.

¹⁹ Рудницький Я. ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2 роками. 3-тє видання. Оттава, 1995. С. 9–12.

²⁰ Яблонський В. Державний Центр УНР в роки Другої світової війни. *Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. Т. 24. С. 327–337.

²¹ Там само. С. 335.

²² Рудницький Я. ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2... С. 9.

типологічного. Хронологічний застосовувався, аби прослідкувати сплески найбільшої зовнішньополітичної активності еміграційного центру та відстежити її занепад. Керуючись історико-порівняльним та історико-типологічними методами, здійснено огляд діяльності українських дипломатів та неофіційних представництв, їхній внесок задля підтримання роботи ДЦ УНР в екзилі та забезпечення існування його зовнішньополітичної служби.

Джерельну базу роботи становлять архівні матеріали, документи, мемуарна література, преса, листування дипломатів УНР в екзилі. Вони містять багато інформації про зовнішню політику та міжнародні зв'язки. Серед них особливий інтерес викликають листування та спогади С. Петлюри, М. Лівницького, Я. Рудницького, О. Шульгина, М. Плав'юка ін. Назагал, джерельна база характеризується репрезентативністю, вірогідністю, різноманітністю та є достатньою для написання дослідницької роботи.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що було комплексно висвітлено зовнішньополітичний та суспільний напрямок діяльності УНР в екзилі у 1921–1992 роках. До цього часу у вітчизняній історичній науці немає відповідних наукових розвідок. Було доведено (безпосередньо на основі праць уенерівців), що, незважаючи на відсутність офіційних дипломатичних представництв УНР в екзилі, її представники проводили активну зовнішньополітичну роботу. Їхня наукова і громадсько-політична діяльність у багатьох державах була спрямована на привернення уваги світового співтовариства до українського питання, що можна вважати виявом української публічної дипломатії в історичній ретроспективі. Комплексно зображено діяльність українських послів у різних країнах.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що зібраний та систематизований матеріал, теоретичні положення та судження, висновки можуть бути використані при подальшому вивченні історії діяльності УНР на еміграції; написанні праць узагальнюючого характеру з історії закордонного українства; підготовці навчальних курсів з історії української

дипломатії та зовнішньої політики для викладання в закладах освіти; написанні навчальних посібників.

Апробація отриманих результатів дослідження: окремі аспекти заявленої теми обговорювалися на 10-ти наукових конференціях: X Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих вчених «Актуальні питання зовнішньої політики України» (м. Чернівці, 25 листопада 2016 р.); VII Міжнародній науковій конференції «Українська діаспора: проблеми дослідження» (м. Острог, 27–28 вересня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Роль суспільних наук у забезпеченні стабільності розвитку глобальних світових процесів у XXI ст.» (м. Київ, 31 березня – 1 квітня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільні науки: історія, сучасність, майбутнє» (м. Київ, 5–6 травня 2017 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Перспективи розвитку сучасної науки» (м. Київ, 29–30 вересня 2017 р.); IV Міжнародній науково-практичній студентській конференції для студентів немовних спеціальностей «Іншомовна компетентність – платформа професійного розвитку в XXI столітті» (м. Житомир, 18 квітня 2018 р.); XXIII науковій викладацько-студентській конференції «Дні науки» Національного університету «Острозька академія» (м. Острог, 27–30 березня 2018 р.); XXIV науковій викладацько-студентській конференції «Дні науки» Національного університету «Острозька академія» (м. Острог, 13–17 травня 2019 р.); семінарі в рамках XXVII Зимової школи Східних студій Варшавського університету (м. Варшава, Польща, 28 лютого – 14 березня 2020 р.); XXV науковій викладацько-студентській конференції «Дні науки» Національного університету «Острозька академія» (м. Острог, 11–15 травня 2020 р.).

Публікації: основні положення роботи були відображені в 14 наукових публікаціях (8 статтях, в т.ч. 1 стаття (у співавторстві) у фаховому виданні, та 6 тезах доповідей).

Структура роботи побудована за хронологічно-проблемним принципом, що уможливило розв’язання поставленої мети і окреслених завдань дослідження.

Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів основної частини, висновків, списку використаних джерел та літератури (105 позицій) і додатків. Загальний обсяг роботи – 92 сторінки, з яких основний текст становить 74, список використаних джерел та літератури – 13, додатки займають 3 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТАРНІВСЬКИЙ ПЕРІОД (1921–1923 рр.)

1.1. Стан зовнішньополітичної служби УНР на початку еміграції

Українська революція 1917–1921 рр. завершилася поразкою та не виправдала своєї основної мети – створення незалежної української держави. Територія України була окупована більшовиками. Уряд УНР опинився в екзилі, в буквальному значенні цього слова – на вигнанні. Поразка революції пояснювалася багатьма різноманітними чинниками та причинами: як суперечностями всередині України, так і зовнішніми обставинами та впливами.

Зовнішня політика та розвиток дипломатичних відносин з іншими державами стали пріоритетними для уряду в еміграції. Саме тому особливої ролі та значущості набуває налагодження дипломатичної служби як основного засобу, інструменту для здобуття зовнішньої допомоги задля повернення на Україну, досягнення її офіційного визнання серед світового співтовариства, закріплення як суб'єкта міжнародного права.

Уряд УНР в екзилі було утворено у Варшаві, пізніше він переїхав до Тарнова. Саме це місто стало центром його діяльності аж до першої половини 1923 року, коли Симон Петлюра виїхав до Парижу, а більшість урядовців переїхали до польської столиці та/або емігрували в різні країни світу. Роки 1921-й, 1922-й і першу половину 1923-го можна назвати тарнівським періодом діяльності УНР в екзилі²³. Цей період в історіографії отримав таку назву, бо до середини 1923 р. діяльність УНР координувалася з польського міста Тарнів і саме там безпосередньо розміщувався уряд УНР.

На початку своєї діяльності він носив назву «Еміграційний уряд Української Народної Республіки». Ця назва пояснювалася тим, що Директорія

²³ Лівіцький М. ДЦ УНР в екзилі... С. 12.

УНР залишила територію України як правонаступник Трудового Конгресу, тому й уряд вийшов в еміграцію на легальних засадах.

Опинившись в еміграції, уряд продовжував підтримувати та налагоджувати дипломатичні відносини з цілою низкою держав, що були встановлені ним ще під час перебування на території України. Є всі підстави стверджувати, що завдяки налагодженій роботі дипломатичних представництв УНР за кордоном, на момент виходу в еміграцію та принаймні до квітня 1921 р., діяльність УНР визнавалася на міжнародній арені в якості еміграційного уряду²⁴.

У 1923 р. в журналі «Трибуна України» було відзначено, що уряд УНР визнавали та «не сумнівалися в цьому і французький, англійський та румунський уряди, акредитуючи своїх офіційних представників при Українському уряді... Не завагалися так само визнати і суверенність України і законність її Уряду Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина... визнання різними державами – як принципове, незалежності Української Держави, так і практичне Уряду У.Н.Р. і її верховного правителя Голови Директорії Головного Отамана Симона Петлюра було лише закріпленням того міжнародньо-правового становища, яке зайняла Українська Держава після проголошення незалежності. Так, у 1918 році визнали Україну [...] Грузія, Фінляндія, Польща і Білорусія. Ці визнання були підтверджені Фінляндією і Польщею у 1920 конкретно для Уряду У.Н.Р. Крім них – Естонія, Латвія і Аргентина...»²⁵.

З цього уривку зрозуміло, що перед виходом на еміграцію УНР користувалась авторитетом на міжнародній арені та визнавалася суб'єктом міжнародного права.

Як зауважила І. Панова, у «Реєстрі членів Дипломатичних представництв та Консулатів УНР за кордоном» на час виходу уряду УНР в еміграцію перераховуються країни, що підтримували офіційні відносини із останнім і мали на своїх теренах його дипломатичні представництва. Серед них були:

²⁴ Панова І. Міжнародна діяльність ДЦ УНР... С. 290.

²⁵ Цит. за: Міжнародньо-правне положення Української Народної Республіки. *Трибуна України*. Варшава, 1923. № 5/7. С. 35–36.

- 1) посольства: Німеччина, Австрія, Туреччина, Болгарія, Фінляндія, Швейцарія;
- 2) дипломатичні місії: Польща, Румунія, Англія, Італія, Ватикан, Франція, Кавказ, Бельгія, Голландія, Данія, Угорщина, Швеція, Норвегія, Греція, Латвія, Естонія, США, Чехословаччина;
- 3) консульства: Німеччина (Берлін, Мюнхен), Польща (Гданськ);
- 4) віце-консульства: Баку, Батумі²⁶.

Із вищенаведеного переліку дипломатичних представництв УНР за кордоном випливає, що, хоч і емігрувавши, уряд УНР мав офіційне міжнародне визнання. Його дипломати користувались усіма офіційними прерогативами, мали офіційний статус і забезпечували та підтримували на легальному рівні зв'язки свого уряду із зарубіжними країнами. Саме ці представництва стали ядром для розгортання активної дипломатичної діяльності еміграційним урядом у майбутньому. Варто вказати на те, що їхній статус постійно змінювався: від офіційних установ і делегацій до організацій, що діяли на громадській основі.

Починаючи з кінця 1919 – початку 1920 рр., проводилися різноманітні заходи задля привернення уваги світової спільноти до українського питання. Крім 25 дипломатичних місій, уряд УНР надсилав у різні країни світу спеціальні торгово-економічні, військові дипломатичні місії, а також делегації з питань репатріації військовополонених українців²⁷. Головний Отаман та Голова Директорії Симон Петлюра закликав прем'єр-міністра А. Лівицького привертати особливу увагу європейської громадськості до українських справ. Він надавав великого значення дипломатичній службі та всіляко бажав досягнути міжнародної підтримки для екзильного уряду.

Варто зауважити, що ще перед еміграцією уряд УНР мав у Європі власну мережу так званих «агентурних служб». Підкреслимо і те, що коли йдеться про

²⁶ Панова І. Міжнародне визнання Державного центру Української Народної Республіки в екзилі. *Правознавець* : електронна бібліотека юридичної літератури. URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/5367/%B2> (дата звернення: 20.10.2020).

²⁷ Соловійова В. Дипломатичні представництва Української Народної Республіки в країнах Центральної Європи за доби Директорії (1918–1920 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Запоріжжя, 1999. С. 14.

закордонну роботу спеціальних служб уряду, виникає логічне запитання про джерела фінансування їхньої діяльності. Як доповідав 2 вересня 1920 р. своєму керівництву співробітник особливого відділу Всеросійської надзвичайної комісії 14 армії «червоних» Бірюков, колишній військовий міністр УНР М. Шаповал мав у своєму розпорядженні до 350 закордонних агентів у різних куточках Європи. Політика Симона Петлюри за кордоном здійснювалася саме через цю «агентурну сітку». Для організації такої діяльності з таємного фонду Директорії виділялися величезні суми коштів. Зокрема, про це свідчить той факт, що в одного з виявлених агентів було знайдено значну кількість коштовностей (діаманти, срібло та ін.). Проте, як зауважив В. Сідак, на цих «агентів» дуже часто скаржилися дипломати УНР²⁸.

На початковому етапі еміграції своєрідним центром діяльності екзильного уряду стало польське місто Тарнів. Саме звідси відбувалося основне координування діяльності дипломатичних представництв та місій УНР за кордоном, і саме тут під безпосереднім керівництвом С. Петлюри визначались основні зовнішньополітичні вектори та напрямки діяльності (він постійно підтримував зв'язки з представниками УНР в різних державах, слідкував за веденням перемовин з іноземцями та ін., про що свідчить його листування²⁹). Підкреслимо, що він розраховував на підтримку його військових і політичних планів з боку Польщі та був твердо переконаний, що офіційна Варшава зобов'язана підтримати уенерівців.

4 грудня 1920 р. в Тарнові відбулося засідання Ради Народних міністрів під головуванням С. Петлюри, де було ухвалено два закони УНР: «Про тимчасове верховне управління і порядок законодавства в Українській Народній Республіці» та «Про державну Народну раду Української Народної Республіки». 17 грудня того ж року уряд УНР схвалив законопроект про створення Ради Республіки, якій належало верховенство та вся повнота влади як у парламенті з

²⁸ Сідак В. Національні спецслужби в період... С. 136–137.

²⁹ Симон Петлюра. Статті. Листи. Документи / упоряд. В. Сергійчук ; ред. М. Іщенко. Київ, 2006. Т. IV. С. 531–563.

широкими законодавчими правами. УНР стала президентсько-парламентською республікою на чолі із С.Петлюрою в ролі президента. Міністерство закордонних справ розміщувалось у Варшаві.

На першій сесії Ради Республіки 3 лютого 1921 р. щодо розвитку українсько-польських взаємин та діяльності УНР в Польщі активний політичний та громадський діяч О. Ковалевський заявив: «Не меншим по своїй важності моментом в історії наших міжнародних відносин являється наш договір з Польщею, що став поворотним пунктом в довгій історії взаємовідносин двох сусідніх народів. Ми гадаємо, що цей акт закінчить добу боротьби цих двох народів і розпочинає кращу добу мирного співділання їх; ми гадаємо, що на шляху цього співділання ми не розійдемося з польським народом і надалі». С. Петлюра закликав також співпрацювати з іншими народами, але в першу чергу в польським, розвивати з ним дипломатичні відносини та підтримувати міцні зв'язки, бо саме польський народ створив умови для продовження державотворчої діяльності і збереження армії УНР³⁰.

Отже, польський вектор політики та підтримка дружніх дипломатичних відносин були важливими для еміграційного уряду УНР.

Становище УНР у Польщі зазнало серйозних ускладнень внаслідок міжнародних впливів, зокрема після укладення Ризького мирного договору (18 березня 1921 р.) між останньою та більшовицькою Росією. Згідно його умов, польське керівництво заборонило перебування на теренах власної держави усіх організацій, що мали антибільшовицьке спрямування. Офіційна Москва вимагала від Варшави заборонити діяльність УНР, а також усі її структур та апаратів. Було оголошено про розпуск Ради Міністрів, Ради Республіки, Дипломатичної місії УНР у Варшаві, Вищої військової ради (створеної раніше для вирішення проблем армії УНР).

Однак, польське керівництво продовжувало ставитися до ДЦ УНР толерантно. З його «мовчазної згоди» усі вищеперераховані структури не

³⁰ Цит. за: Красівський О. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. Київ : ІПіЕНД, 2008. С. 451.

припинили своєї діяльності. Хоча з цього часу польська політика щодо вирішення українського питання ставала непослідовною та плутаною. На вимогу Варшави в квітні 1921 р. було засновано легальний Український Центральний Комітет (який, між іншим, розпочав роботу лише через два роки).

УСРР прагнула нейтралізувати діяльність екзильного уряду УНР та покласти край його міжнародним зв'язкам. Для здійснення цього задуму 5 червня 1921 р. представником УСРР у Варшаві було офіційно призначено Олександра Шумського. Уже 2 жовтня того ж року туди відбув спеціальний потяг під посиленою охороною із представниками дипломатичної місії з УСРР. До її складу входив відомий кінорежисер, активний діяч у сфері культури та мистецтва Олександр Довженко. Спочатку він брав участь у роботі російсько-українсько-польської репатріаційної комісії, а пізніше почав виконувати дипломатичні обов'язки в секретаріаті посольства. Після приїзду цієї місії подальша співпраця екзильного уряду в Польщі набула військово-розвідувального спрямування, що згодом призвело до погіршення його становища, а це позначалось і на його позиціях в інших європейських країнах.

Отже, на момент виходу в екзиль уряд УНР мав широке коло офіційних дипломатичних представництв і за своїм правовим становищем був офіційно визнаний іноземними державами. В європейських країнах існувала «агентурна сітка» Голови Директорії Симона Петлюри, а тогочасний стан дипломатичної служби був одним із найголовніших засобів екзильного уряду в боротьбі за повернення на Україну та створення суверенної держави. Підсумовуючи, варто відмітити і те, що Друга Річ Посполита стала осередком діяльності останнього, а польський вектор зовнішньої політики був пріоритетним для українських дипломатів і представників еміграційного уряду. Тут він мав власні державні структури та різні представницькі апарати, звідси ж відбувалося координування та спрямування роботи його діючих дипломатичних представництв у різних країнах світу. Радянська влада намагалася всіляко перешкоджати усім спробам налагодження роботи дипломатичної служби УНР в еміграції. Але офіційна Варшава терпимо ставилася до діяльності екзильного уряду та не перешкоджала

їй. Велику роль у створенні подібних умов розвитку УНР в еміграції відіграв С. Петлюра завдяки своїм дипломатичним контактам та зв'язкам з керівництвом Польщі. В цілому зрозуміло, що тогочасна дипломатія була надзвичайно пріоритетною для організації діяльності УНР в екзилі й на неї покладали великі надії.

1.2. Дипломатична діяльність у країнах Європи, Америки та Азії

На момент виходу в екзил уряд УНР користувався офіційним визнанням світової спільноти. Українська історикиня І. Матяш зауважувала, що у тарнівський період деякий час продовжували діяти місії в Австрії, Бельгії, Голландії, Великій Британії, Італії, Німеччині, Румунії, Швейцарії, Чехословаччині, США та Туреччині³¹. Останньою припинила діяльність місія в Угорщині в травні 1924 р.³². У багатьох зарубіжних країнах функціонували дипломатичні представництва, які користувалися прихильністю урядів, де вони були розміщені, проте ця ситуація кардинально змінилася після укладення Ризького договору. Українські дипломатичні місії здійснювали свою діяльність вже *de facto*. Після затвердження цього договору уряд УНР втратив свій колишній статус суб'єкта міжнародної діяльності, а потім поступово, одна за одною були закриті всі його дипломатичні місії. Від цього часу вся діяльність представників УНР за кордоном стала носити громадський характер³³. І тут варто зробити важливий акцент. Наукову, громадсько-політичну (загалом, суспільну) діяльність уенерівців в інших державах, спрямовану на привернення уваги до українських проблем можна розцінювати на сучасному етапі з позиції публічної дипломатії. Тобто, можемо зробити висновок, що зовнішньополітична та

³¹ Матяш І. Головні події та знакові постаті... С. 59.; Трофимович В., Мартинюк Н. Зовнішньополітичні аспекти діяльності еміграційного уряду УНР в країнах Європи та Північної Америки (1924–1940 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2019. Вип. 29. С. 16.

³² Матяш І. Головні та знакові постаті... С. 59.

³³ Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали. Київ : Парламентське вид-во, 2008. С. 42.

суспільна діяльність УНР на еміграції були тісно переплетені між собою, взаємозалежні та нерозривні.

Важливою складовою зовнішньополітичної діяльності було створення посад почесних консулів, яке відбувалось упродовж 1918–1923 рр. Вони з'явилися в Азербайджані, Швеції, Нідерландах, Швейцарії, Данії, Сирії та Лівані³⁴. Це було важливо, адже демонструвало дипломатичну присутність УНР в країнах перебування її представників. Останнім посаду почесного консула в Дамаску отримав Олекса Боголюбський³⁵. Крім того, почесні консули допомагали українцям, які перебували у вимушеній еміграції³⁶.

Офіційний Париж категорично відмовлявся підтримувати уряд УНР в еміграції. Незважаючи на його антиукраїнську політику, дипломатам УНР все ж вдалося знайти певну підтримку в політичних колах Франції. Так, 14 депутатів її парламенту на чолі з Г. де Гайар-Бансельмом виступили із пропозицією, що їхня держава має підтримати суверенність УНР³⁷. Своєю чергою, Франція була важливою для уряду останньої, а тому він намагався всіляко посилювати відносини з Парижем³⁸.

Незважаючи на величезну роботу, проведену дипломатичним представництвом УНР у Франції, фактично перша половина 1920 р. закінчилася для нього фіаско. Тутешні політичні кола, навіть після поразки білогвардійських військ, не зважили на український потенціал задля продовження боротьби проти більшовизму. Прагнучи будь-що дотримуватись ідеї відбудови «великої та неділимої Росії» та підтримуючи плани Польщі, офіційний Париж фактично позбавив УНР своєї підтримки.

³⁴ Консульська служба України: становлення та розвиток / за ред. Г. М. Перепелиці. Київ : Логос, 2018. С. 191.

³⁵ Матяш І. Головні події та знакові постаті... С. 59.

³⁶ Там само.; Консульська служба України... С. 191.; Трофимович В., Мартинюк Н. Зовнішньополітичні аспекти... С. 16.

³⁷ Попенко Я. Діяльність дипломатичної місії УНР у Франції (січень-червень 1920 р.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2010. Вип. 29. С. 172.

³⁸ Лист до посла УНР у Франції О. Шульгина (рукописна копія) щодо посилення взаємовідносин з французькою владою з метою підтримки справи УНР (від 3 вересня 1922 р.). URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1922\(09\)03.unr.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1922(09)03.unr.php) (дата звернення: 17.10.2020).

Оскільки Польська Республіка підтримувала міцні стосунки з Францією, цим намагався скористатися С. Петлюра задля користі еміграційного уряду. Він ініціював створення контактів і проведення переговорів голови Військової місії УНР генерала В. Зелінського із представником французької місії генералом Г. Нісселем у березні 1921 р. Було досягнуто згоди щодо поїздки представників УНР до Парижу з метою проведення переговорів на вищому рівні про надання допомоги армії УНР (шляхом продажу зброї тощо). Цю місію очолив генерал артилерії С. Дельвіг, який був спеціально викликаний з Бухареста.

Значну користь для розвитку дружніх відносин УНР із Польщею та Францією мав утворений у травні 1921 р. військовиками та політичними діячами Комітет у Відні, до якого увійшли колишні члени Директорії С. Макаренко, П. Андрієвський та військовий міністр УНР генерал С. Греков. Зокрема, Віденський комітет звернувся з декларацією до Юзефа Пілсудського, в якій зазначалося, що цей орган вбачає відновлення України лише за умови «її тісного союзу з Польщею та її другом Францією». Український тижневик «Воля» констатував, що «українська справа у Франції має більш прихильне відношення, ніж в Англії, особливо тепер, коли Україна заключила згоду з союзницею Франції Польською Республікою»³⁹.

Варто вказати і на те, що Париж також схвалював претензії Варшави, Бухареста і Праги на українські землі та їх співрацю з керівництвом та дипломатами УНР. Однак, Франція і надалі не підтримувала УНР в екзилі. В 1921 році з боку українських дипломатів була спроба здобути від неї підтримку, але все це обернулося відмовою⁴⁰. 11 серпня 1921 р. очільник Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Франції Олександр Шульгин писав до С. Петлюри: «...старих «гріхів» України з Берестейським миром вони й досі не забули, [...] Наш Уряд [...] вони не визнають урядом, а одною з груп борючихся між собою емігрантів. До самої України відношення не є абсолютно негативним.

³⁹ Цит. за: Попенко Я. Діяльність дипломатичної місії... С. 172.

⁴⁰ Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин Уряду У.Н.Р. на чужині. Париж : Меч, 1934. С. 77.

Україна і український нарід визнаються як факт, і можливість незалежності України припускається...»⁴¹.

Контроль за діяльністю дипломатичних місій екзильного уряду, завдання їх об'єднати задля досягнення спільного мети та покращення закордонної роботи в цілому, особливо після складної політичної ситуації, що склалася внаслідок укладення Ризького договору, С. Петлюра хотів покласти на активного громадсько-політичного діяча, професійного дипломата Миколу Василька⁴².

Не дивлячись на зусилля представника української дипломатичної служби Юліана Бачинського у Вашингтоні, США не визнали УНР *de jure* та не надали підтримки екзильному уряду в справі відродження української суверенної держави. Ще 1919 р. Ю. Бачинський, прибувши до Вашингтону та повідомивши Державного секретаря Р. Лансінга про своє призначення, порушив питання про визнання США Української Народної Республіки та розвитку економічних відносин (подібне питання він піднімав і пізніше)⁴³.

Спроби дипломатичної служби еміграційного уряду в США щодо визнання ними УНР в екзилі робилися й у 1920–1921 рр. Проте, у відповідях, які отримував український дипломат, зазначалося, що США «не визнають незалежності України, ані будь-якого уряду, який там тепер був при владі». Позиція Вашингтона була чіткою – він вважав, що Україна є невіддільною частиною Росії, а український рух та спроби повернення Україною незалежності в 1917–1920 рр. не мали жодних етнологічних чи економічних підстав (подібної думки притримувався у своїй міжнародній політиці щодо відновлення незалежності України та діяльності екзильного уряду УНР офіційний Лондон, де дипломатична місія уенерівців працювала в край складних умовах)⁴⁴.

28 грудня 1921 р. Міністерство закордонних справ УНР повідомило «п. Голову Дипломатичної місії в Вашингтоні, що через фінансове становище

⁴¹ Цит. за: Панова І. Міжнародне визнання Державного центру...

⁴² Лист Симона Петлюри до прем'єр-міністра А. Лівичького щодо надання повноважень міністру М. Васильку з питання об'єднання закордонної роботи (від 27 травня 1922 року). URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1922\(05\)27.petlura.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1922(05)27.petlura.php) (дата звернення: 11.10.2020).

⁴³ Мартинюк Н. Дипломатична служба екзильного уряду УНР в країнах Європи та Америки (1920–1923 рр.). *Terra Incognita* : студентський науковий журнал. Острог, 2017. Вип. 1. С. 49.

⁴⁴ Там само.

Уряд Республіки немає змоги утримувати надалі зазначену Місію, а тому вона мусить бути ліквідована»⁴⁵. Крім того, основні причини такого «дипломатичного фіаско» місії в США полягали в несприйнятті Вашингтоном незалежної УНР, а також у географічній віддаленості місії в американській столиці від уряду та дипломатичних представництв у Європі, роз'єднаності українських емігрантських організацій та суперечках між членами самої місії⁴⁶. Ю. Бачинський робив спроби дістатися до Тарнова та доповісти про ліквідацію місії УНР в США, але це йому не вдалося⁴⁷.

1921 року уряд Аргентини прийняв рішення офіційно визнати УНР. Зокрема, В. Трембіцький зазначив, що «у березні 1921 року оформлено нове представництво УНР до Аргентини, яка 5 лютого 1921 року визнавала де юре українську державність. УНР в столицях 25-ти держав і далі ще визнавалась, значить авторитет українських посольств, місій та консулятів задержався в розумінні права...»⁴⁸. Варто зазначити, що було навіть призначено повноважного представника УНР в Аргентині, який, проте, так і не почав виконувати свої функціональні обов'язки.

Велика Британія прагнула зберегти статус-кво у Європі, тому не виявляла особливого зацікавлення українським питанням. Дипломатична місія УНР не мала офіційного визнання британського уряду, її основною ціллю було досягнути визнання офіційним Лондоном УНР і встановити двосторонні комерційні стосунки⁴⁹. Особливих ускладнень зазнали дипломати УНР у Великобританії після підписання Ризького договору. На погляд останньої, українське питання та офіційне визнання уряду УНР (який знаходився в еміграції та не мав контролю над гілками влади на території України), як суб'єкта міжнародного права могли стати дестабілізуючим чинником в політичній ситуації, що склалася в Європі. 1921 р. голова британської дипломатичної місії

⁴⁵ Терещенко О. Дипломатична місія УНР у США в листах Юліана Бачинського. *Архіви України*. 2015. № 4. С. 204.

⁴⁶ Там само. С. 206.

⁴⁷ Там само. С. 205.

⁴⁸ Трембіцький В. Правні підстави Екзильного уряду України (1920–1984). *Око світу*. 1986. № 2. С. 36.

⁴⁹ Стахів М. Українські дипломатичні заходи в британського уряду. *Україна в добі Директорії УНР*. Т. 6. 1965. С. 40.

Ярослав Олесницький повернувся до Львова. Пізніше діяльність місії продовжив Роман Смаль-Стоцький. Він був представником еміграційного уряду під час свого наукового стажування в Британії. Проте, українські дипломати не змогли досягнути офіційного визнання УНР у цій державі, чиє слово мало вагому роль у Європі. Вони діяли *de facto*.

У 1920 р. головою дипломатичної місії в Італії було призначено Миколу Василька (прибув до Риму 5 вересня того ж року). Він залишався на цій посаді до 1922 р., до ліквідації самої місії через політичну ситуацію, що склалася після підписання Ризького договору. Італія також не визнала офіційно УНР. М. Василько деякий час утримував місію в Італії власним коштом і навіть допомагав своєму уряду фінансово. Слід згадати ще про такого активного громадського діяча як Євген Онацький, котрий після поразки Української революції разом із дружиною переїхав до Риму, очолив там пресове бюро української дипломатичної місії та був редактором її часопису “*La voce del Ucraina*” («Голос України»), через якого відбувалося поширення знань про Україну.

Цікаво зазначити, що Є. Онацький також залишив спогади про діяльність дипломатичного представництва при Ватикані. Але падіння влади УНР і вихід її уряду в еміграцію поклало край офіційним дипломатичним контактам із Ватиканом: 1 листопада 1921 р. о. Бонна було звільнено від виконання дипломатичних обов’язків, а в грудні 1921 р. відкликано Апостольського візитатора о. Дженоккі. На згортання непрямих дипломатичних контактів Ватикану та УНР вплинуло також його налагодження контактів з більшовицькою Росією⁵⁰.

3 березня 1920 року уряди Бельгії та Нідерландів повідомили представників української дипломатичної місії, що офіційне визнання ними УНР є категорично неможливим. Нідерландський уряд дав чітко зрозуміти українським дипломатам, що не визнає УНР допоки цього не зроблять Велика Британія, Франція й Італія.

⁵⁰ Гентош Л. Дипломатичні контакти Української Народної Республіки з Апостольським престолом в 1919–1921 роках у контексті східної політики римської курії. *Україна Модерна*. Львів, 2000. Ч. 4–5. С. 170.

Водночас, він не перешкоджав діяльності українського дипломатичного представництва, проте така діяльність здійснювалася *de facto*. Починаючи з 1920 р., українській дипломатичній місії почали видавати дипломатичні візи як українським послам, міністрам, головам місій. Завдяки зусиллям дипломатів УНР в екзилі, українським громадянам теж почали видавати паспорти (варто відзначити, що подібного явища у Великій Британії чи Франції не було, де дипломатичні представництва не мали таких широких повноважень). Паспорти, що видавало українське представництво у Нідерландах, візувалися англійськими, американськими, бельгійськими, швейцарськими та французькими консулами.

Австрія не проводила чітко вираженої політики щодо України. На початку 1922 р. у Відні було акредитовано посла УСРР Юрія Коцюбинського, на цьому тут закінчилася кар'єра та активна діяльність посла УНР Григорія Сидоренка.

Стосовно дипломатичних відносин з Німеччиною, то вони в грудні 1922 р. на офіційному урядовому рівні були припинені⁵¹. Р. Смаль-Стоцький зазначав: «Відносини УНР до Німеччини були 6.II.1923 р. перервані в тій формі, що з наказу Міністерства закордонних справ озброєна кримінальна поліція разом з українськими більшовиками вдерлись в будинок Українського Посольства і примусили мене, представника Українського Уряду, звільнити його»⁵². Частково цьому сприяв Раппальський договір (16 квітня 1922 року)⁵³.

Головою української надзвичайної місії у Празі був відомий громадський діяч, політик і публіцист Максим Славинський. Чехословаччина не визнавала УНР *de jure*, але разом із тим українська надзвичайна місія фігурувала в офіційних списках дипломатичного корпусу та користувалась усіма дипломатичними прерогативами. Остання тут була досить активною, незважаючи на те, що Прага офіційно не визнавала УНР та не підтримувала

⁵¹ Повідомлення керуючому справами Директорії М. Мироновичу про закриття посольства УНР в Німеччині (не раніше 17 січня 1923 року). URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1923\(01\)17.zakryttya_posolstva_unr.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1923(01)17.zakryttya_posolstva_unr.php) (дата звернення: 16.10.2020).

⁵² Меморандум повіреного в справах УНР в Німеччині Р. Смаль-Стоцького міністрові закордонних справ Німеччини фон Розенбергу про обставини припинення діяльності посольства УНР в Німеччині (від 4 березня 1923 року). URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1923\(03\)04.memorandum.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1923(03)04.memorandum.php) (дата звернення: 12.10.2020).

⁵³ Піскун В. Політичний вибір... С. 293–294.

офіційно діяльність її уряду в екзилі (хоча ще в 1919 р. дипломатичні представництва УНР у Чехословаччині й Угорщині користувалися прихильністю урядів цих країн). Саме завдяки діяльності дипломатичної служби УНР, уряд Чехословаччини створював сприятливі умови для реалізації українських емігрантів в культурній та науковій сферах тощо. Згодом становище дипломатичної служби УНР погіршилося, в червні 1922 р., після підписання міжурядової українсько-чехословацької угоди за представником УСРР М. Левицьким, який прибув до Праги ще в 1920 р., було визнано статус дипломата, а місія УНР самоліквідувалась.

Цікаво зазначити, що найдовше проіснувала українська дипломатична місія УНР в Бухаресті, яку очолював Костянтин (Кость) Мацієвич⁵⁴. На думку В. Піскун, становище українців та дипломатичної служби УНР відрізнялося тим, що на румунських теренах перебувала частина інтернованого війська УНР⁵⁵. Через недостачу коштів в грудні 1922 р. відбулося скорочення штату дипломатичної місії УНР в екзилі в Румунії. Після її ліквідації у вересні 1923 р. було створено спеціальний громадський комітет, який опікувався справами українців-емігрантів. Характерно, що в цій країні також видавали міжнародні дипломатичні паспорти для громадян УНР⁵⁶. Офіційно дипломатичну місію було ліквідовано вже після того як Румунія на офіційному рівні визнала СРСР.

Отже, з виходом в екзилі УНР користувалася визнанням серед частини світового співтовариства, але все ж таки робота її дипломатичної служби зазнала ускладнень, дипломати здійснювали свої обов'язки *de facto*, особливо ситуація кардинально змінилася після укладення Ризького договору. Багато дипломатичних місій та представництв УНР в країнах Європи та США почали саморозпускатись. Уже 31 березня 1921 р. міністр закордонних справ А. Ніковський доповідав Раді Республіки про ліквідацію низки дипломатичних представництв: в Естонії, Латвії, Данії, Греції і США. Як зауважила В. Піскун,

⁵⁴ Панова І. Еволюція правового становища... С. 73.

⁵⁵ Піскун В. Політичний вибір... С. 298–299.

⁵⁶ Закордонний паспорт громадянина УНР С. Колесника (Міжнародна дипломатична місія України в Румунії, 24 квітня 1923 р.). URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1923\(04\)24.pasport.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1923(04)24.pasport.php) (дата звернення: 22.05.2020).

офіційно дипломатичні представництва УНР в європейських країнах функціонували до 1923 р., але через зусилля більшовиків вони поступово згортали свою діяльність⁵⁷. Звідси стає зрозумілим, що активність останніх була перешкодою для налагодження та діяльності дипломатичної служби Уряду УНР в еміграції. На думку, О. Шульгина, великі держави шукали політичного та економічного порозуміння та контактів з Москвою, а тому не хотіли суперечностей через підтримку антирадянських сил в еміграції⁵⁸.

Уряд УНР в екзилі приділяв значну увагу східному вектору політики та дипломатичним відносинам із азійськими країнами. Слід зазначати, що ще за часів його перебування на території України у багатьох державах Азії, що знаходилися по сусідству з більшовицькою Росією, діяли дипломатичні представництва УНР. Уряд підтримував стосунки із країнами азійського сектору саме через останні. Зауважимо, що на цьому напрямку політики уенерівці мали певні успіхи. Вони фігурували у списках дипломатів та користувалися посольськими привілеями, хоча здійснювали свою діяльність без офіційного визнання.

Важливим вектором налагодження дипломатичної служби в еміграції та проведення зовнішньої політики УНР в екзилі була глобалізація співпраці із народами, що були «поневолені» більшовицькою Росією. В історіографії це явище отримало назву «прометеївський рух» (також зустрічається термін «прометейський рух»), у якому, крім українців, брали участь представники Дону, Кубані, Криму, Туркестану та Кавказу. Окремі джерела свідчать про таємні дипломатичні домовленості між ними і послами УНР. О. Шульгин писав: «...з усіма поневоленими народами СРСР підтримуємо ми постійний зв'язок, і в першу чергу, як це було зазначено вище, з Кавказькими Республіками. Властиво ходить справа про Азербайджан, Грузію і Північний Кавказ: ці три республіки тісно пов'язані між собою і Україною. [...] Не раз делегація трьох кавказьких республік, разом з Українською Місією, подавала спільні дипломатичні заяви.

⁵⁷ Піскун В. Політичний вибір... С. 559.

⁵⁸ Шульгин О. Без території.... С. 77–78.

Ще ж частіше, подаючи свої ноти, як кавказці, так і Україна, згадували один про одного, а так само за Туркестан, з представником якого, ми завжди підтримували найліпші стосунки»⁵⁹.

У 1921–1935 рр. інтереси уряду УНР у Туреччині представляв Василь Мурський (він також не зміг добитися офіційного визнання, тому здійснював свою діяльність *de facto*).

За даними В. Трембіцького, в 1920–1921 рр. активну діяльність розгорнуло дипломатичне представництво у Грузинській республіці. Тут воно не мало офіційного статусу, зокрема, з огляду на тиск країн Антанти на її керівництво. Про контакти послів УНР з представниками грузинського уряду також дізнаємося із джерел, в яких висвітлена діяльність посольства УНР у Німеччині⁶⁰.

7 серпня 1920 р. було підписано договір між УНР та Кубанським краєм. При його укладанні ключова роль відводилася дипломатичній службі УНР на Кубані. Цей договір був доволі вигідним, адже у ньому обидві сторони зобов'язалися підтримувати одна одну, не заключати таємних домовленостей з іншими державами, надавати взаємну підтримку в економічній, військовій та політичній сферах⁶¹.

Сподівання на повернення в Україну еміграційного уряду були яскраво виражені у розробці концепції утворення Союзу Балтійсько-Чорноморських держав. У 1921 р. Рада Народних Міністрів за поданням міністра закордонних справ УНР А. Ніковського схвалила спеціальну Інструкцію про підготовку й організацію конференції та Союзу Причорноморських держав, що була призначена для роботи українських дипломатичних представництв⁶². У ній йшлося про те, що дипломати та послы УНР мають активно налагоджувати контакти та сприяти укладенню відповідних угод і різного роду домовленостей між Україною та урядами Вірменії, Азербайджану, Грузії тощо⁶³. Зокрема, про

⁵⁹ Цит. за: Шульгин О. Без території... С. 105–106.

⁶⁰ Павлишин О. З документів дипломатії Української Народної Республіки 1920–1921 рр.: Договір між УНР і Кубанським Краєм та ідея Союзу Причорноморських Держав. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. 2013. Вип. 9. С. 391.

⁶¹ Там само. С. 388, 393–395.

⁶² Там само. С. 389–390.

⁶³ Там само. С. 395.

українсько-вірменські зв'язки свідчать документи та акти, що зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ)⁶⁴.

Отже, українські посли відіграли важливу роль у розвитку дипломатичних контактів із країнами, що межували із більшовицькою Росією та іншими азійськими країнами. Свідченням серйозних намірів УНР у цьому секторі є ідея Балтійсько-Чорноморського Союзу, що розроблялася та «просувалася» у дію саме зусиллями дипломатичної служби УНР тарнівського періоду. Проте, і від вищезгаданих країн її дипломати не добилися офіційного визнання, тому мушили проводити свою діяльність *de facto*.

Таким чином, екзильний уряд УНР в окреслений період займався активною дипломатичною роботою. Мав дипломатичні представництва в різних країнах світу. Проте, вони ліквідовувалися після укладення Ризького договору, але, фактично, продовжували діяти *de facto*. Визнання міжнародної спільноти уенерівці в еміграції не здобули, незважаючи на свої спроби.

1.3. Налагодження відносин із міжнародними організаціями

Незважаючи на еміграцію та перебування в епіцентрі складних міжнародних обставин, екзильний уряд намагався захищати свої інтереси перед світовою спільнотою і вести активну пропагандистську політику, ціллю якої було привернення уваги до українського питання на міжнародній арені. Намагання заручитися стабільною зовнішньополітичною підтримкою потужних світових держав стало поштовхом для уенерівських послів розгорнути активну діяльність задля налагодження контактів із міжнародними організаціями та форумами.

⁶⁴ Сергійчук В. Українсько-вірменські зв'язки у 1917–1921 роках. *Культура і мистецтво вірменської діаспори в Україні*. Львів, 2011. С. 126.

Українська дипломатія почала концентрувати свою діяльність на різних міжнародних форумах. Делегації та місії УНР були на конференції в Сан-Ремо. Згодом вони також заявили про себе в Генуї. Але там послів та офіційних делегатів УНР чекала невдача, бо Європа шукала порозуміння, політичних і економічних контактів з Москвою⁶⁵.

Варто вказати на зв'язки екзильного уряду УНР із Лігою Націй. Зауважимо, що ще у 1919–1920 рр. Директорія УНР, з ініціативи С. Петлюри, здійснила кілька спроб вступу до її складу. Та особливих успіхів у цьому напрямку не було досягнуто. Відмова аргументувалася нестабільністю внутрішньої ситуації всередині країни, складністю міжнародної політичної ситуації, що склалася по завершенню Першої світової війни. Країни Антанти не підтримували подібного прагнення українців⁶⁶.

Із виходом в екзиль важливість вступу УНР до Ліги Націй була очевидною. Інтерес українських дипломатів до неї не був випадковим, адже її пристанищем була Женева. Саме там діяли постійні делегації країн-членів Ліги Націй, а це дозволяло підтримувати постійні контакти з багатьма державами Європи та Азії⁶⁷.

Наприкінці 1920 р. відбулося перше зібрання Генеральної Асамблеї (ГА) Ліги Націй. Офіційні представники та послы уряду УНР у різних країнах підготували та відіслали на її розгляд численні меморандуми, офіційні листи та звернення, які мали посприяти входженню екзильного уряду УНР до неї. Уже станом на 19 жовтня 1920 р. було підготовлено повний пакет документів про вступ УНР до її складу та передано для розгляду П'ятому комітету ГА. З проханням підтримати входження еміграційного уряду УНР до Ліги Націй звертався також П. Скоропадський⁶⁸.

⁶⁵ Шульгин О. Без території... С. 77.

⁶⁶ Рубаха Ю. Ліга націй як міжнародний інструмент підтримання миру і безпеки в світі. Львів : Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2008. С. 79–80.

⁶⁷ Лівницький М. ДЦ УНР в екзилі... С. 36.

⁶⁸ Кушнір В. Ліга Націй та українське питання. 1919–1934 рр. : автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.02. / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2000. С. 13.

Однак, екзильний уряд знову ж таки не зміг на цьому етапі здобути членства у Лізі. З цієї нагоди О. Шульгин зазначав, що тоді Ліга Націй могла б прийняти УНР, але через те, що уряд покинув територію власної країни – яким буде рішення щодо бажаного членства, винесене Лігою Націй, нескладно було здогадатися⁶⁹. Проте, вже та обставина, що дипломатам та представникам УНР постійно надавали змогу виступати на офіційних зібраннях останньої, свідчить про визнання її уряду *de facto*.

Виступи членів дипломатичної служби УНР не були обмежені тільки офіційним форумом та Генеральною Асамблеєю Ліги Націй. Після підписання Ризького договору 1921 р. та проведення Генуезької конференції в 1922 р. дипломатичні представництва УНР один за одним самотію ліквідувалися або ж втрачали значиму роль, а їхня діяльність оптимізувалася. Їхні повноваження та функції поступово почало перебирати на себе Українське Товариство (УТ) (засноване ще у 1920 році), яке входило до Союзу Товариств Ліги Націй. Воно було не лише членом Міжнародної Унії приятелів Ліги Націй, а й визнавало УНР в еміграції⁷⁰. УТ навіть мало власні філії, зокрема в Румунії⁷¹. Останні здійснювали дипломатичне листування та видавали численні звернення та листи, налагоджували зв'язок з різними організаціями, українськими емігрантськими спілками, що підтримували УНР в екзилі (наприклад, Український з'їзд військових діячів у Польщі тощо)⁷². Делегати уряду брали участь та активно виступали під час роботи виконавчих органів Міжнародної унії в Празі та Будапешті, їхні виступи були сконцентровані навколо ідеї відродження суверенної, вільної України та підтримки УНР на міжнародній арені. Зокрема, варто відзначити роботу О. Шульгина, Р. Смаль-Стоцького, В. Прокоповича та інших.

⁶⁹ Шульгин О. Без території... С. 80.

⁷⁰ Лівіцький М. ДЦ УНР в екзилі... С. 38–39.

⁷¹ Геродот Д. Філія Українського товариства Ліги Націй. *Тризуб*. 1926. № 12. С. 17.

⁷² Лист президії Українського з'їзду військових діячів у Польщі до управи філії Українського товариства Ліги Націй у Румунії (Варшава) (від 21 серпня 1923 рік). URL: [http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc2/1923\(08\)21.vijskovi_liga_natsij.php](http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc2/1923(08)21.vijskovi_liga_natsij.php) (дата звернення: 14.05.2020).

Таким чином, уряд УНР в екзилі намагався здобути членство у Лізі Націй, що мало допомогти йому зміцнити власні дипломатичні контакти. Але через тиск зі сторони країн-переможців у Першій світовій війні цього не сталося. Натомість позитивним моментом було те, що представники дипломатичної служби УНР мали змогу брати участь у зібраннях Ліги Націй. Однак, їхня діяльність здійснювалася без офіційного визнання, тобто на формальному рівні. Отже, у тарнівський період було закладено початок налагодження дипломатичних зносин екзильного уряду та Ліги Націй.

Ліга Націй була центральною міжнародною організацією, з якою еміграційний уряд УНР налагоджував дипломатичні зв'язки, але не єдиною. У країнах Європи та США діяло багато інших організацій різного спрямування, з якими посли УНР також намагалися встановити зв'язок і заручитися їхньою підтримкою.

Варто вказати на той факт, що на теренах Женеви діяло широке коло міжнародних організацій, форумів, установ, де офіційні представники та члени дипломатичної служби еміграційного уряду УНР мали право голосу та користувались авторитетом. Проте, відразу зауважимо, що вони здійснювали свою діяльність формально, без офіційного визнання⁷³. Доказом цього може слугувати те, що усі ці установи надавали право виступати уенерівцям на своїх зібраннях та засіданнях. Це сприяло налагодженню дипломатичних відносин між установами, що користувалися авторитетом серед світового співтовариства. Серед згаданих на території Женеви, з якими дипломати УНР почали налагоджувати контакти, необхідно виокремити наступні:

- Міжнародний Червоний Хрест;
- представництво Міжнародної Організації Комбатантів;
- Інтернаціональний Офіс Нансена⁷⁴.

⁷³ Мартинюк Н. Дипломатичні контакти екзильного уряду УНР із міжнародними організаціями та форумами (1920–1923 рр.). *Роль суспільних наук у забезпеченні стабільності розвитку глобальних світових процесів у ХХІ ст.* : збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції (31 березня – 1 квітня 2017 р.). Київ, 2017. С. 12.

⁷⁴ Панова І. Міжнародна діяльність... С. 293.

Зазначимо, що завдяки співпраці з Міжнародним Червоним Хрестом ще у 1918 р. було утворено Український Червоний Хрест (УЧХ). Згодом, останній існував завдяки підтримці екзильного уряду УНР, хоча не мав права офіційно належати до Міжнародного Червоного Хреста (МЧХ)⁷⁵. Через УЧХ відбувалося також налагодження дипломатичної служби УНР в еміграції: підтримування зв'язків з МЧХ у Женеві; його представники мали контакти та перебували у Відні, Сербії, Італії (а це поширювало сферу впливу і дії екзильного уряду УНР) тощо.

З Міжнародним Офісом Нансена еміграційний уряд УНР прагнув також налагодити контакти, бо ця організація займалася справами біженців. Хоча активна співпраця з нею розпочинається вже з середини 1920-х років.

Отже, окрім Ліги Націй, дипломати УНР в досліджуваний період встановлювали зв'язки з іншими міжнародними організаціями та установами, які, проте, не визнавали на офіційному рівні ні дипломатичних місій УНР, ні сам екзильний уряд.

Висновки до розділу 1

Дослідження зовнішньополітичної та суспільної діяльності УНР у 1920–1923 рр. дозволило зробити наступні висновки:

1. Унаслідок складної внутрішньої ситуації на українських теренах та несприятливих міжнародних впливів уряд УНР втратив свою владу на території власної держави та опинився в екзилі – «на вигнанні». У проведенні активної зовнішньополітичної діяльності вбачався потужний ресурс для швидкої та ефективної консолідації власних сил. Уряд знайшов свій осідок у польському місті Тарнові. До нього влада Другої Речі Посполитої ставилась із лояльністю.

⁷⁵ 95-річчя Товариства Червоного Хреста в Україні. URL: www.spas.net.ua/index.php/news/full/785 (дата звернення: 23.05.2020).

2. ДЦ УНР мав дипломатичні представництва в різних країнах світу. Вони ліквідовувались після укладення Ризького договору 1921 р., але, фактично, продовжували діяти *de facto*. Визнання міжнародної спільноти уенерівці в еміграції не здобули.
3. Українське питання в країнах перебування послів розглядалося дестабілізуючим політичним чинником, при чому дуже часто не сприймалося всерйоз іноземними державами під різними формулюваннями та поясненнями. Значних успіхів досягла дипломатична служба у Празі, де завдяки сприянню її представників, було, фактично, створено сприятливу атмосферу для формування наукового та культурно-мистецького центру української еміграції.
4. Дипломати УНР мали контакти із країнами азійського сектора, а також надавали підтримку так званому прометеївському рухові. Також серед представників її уряду та в дипломатичних колах побутувала ідея Балтійсько-Чорноморського Союзу.
5. Представники уряду проявляли себе на міжнародних форумах, долучалися до роботи важливих конференцій, які вершили долю міждержавних відносин, хоча при цьому права голосу не мали. Уряд УНР прагнув здобути підтримку Ліги Націй, але успіхів в цьому напрямку не здобув.

РОЗДІЛ 2

ВАРШАВСЬКО-ПАРИЗЬКА ДОБА (1924–1940 рр.)

2.1. Варшава та Париж – нові осередки дипломатичної діяльності УНР

Зовнішня політика та розвиток дипломатичних відносин із різними державами продовжували бути пріоритетними для УНР в екзилі.

Упродовж Тарнівського періоду діяльності відбулося становлення зовнішньополітичної служби УНР на еміграції, формування основних векторів дипломатії. Однак, поразка Другого Зимового походу на чолі з генералом Юрієм Тютюнником дала поштовх до ліквідації цього осідку еміграційного уряду⁷⁶. Повна невдача пригнітила все оточення ДЦ УНР і прискорила розпад Тарнівського осередку⁷⁷.

Варто звернути увагу також на фінансовий чинник. Як зазначав колишній президент УНР в екзилі А. Лівіцький: «Фінансові засоби зманіли до мінімуму, а тому неможливо було втримати таку велику установу, якою була Рада Республіки, і виплачувати посольські дієти членам Ради. Люди в пошукуванні зарібкової праці почали масово роз'їздитися з Тарнова»⁷⁸.

Із середини 1923 р. розпочався масовий виїзд представників уряду УНР, українських громадсько-політичних діячів, послів. Більшість з них виїхали до Варшави, дехто – в Прагу та Бухарест. Голова Директорії С. Петлюра та заступник голови уряду В'ячеслав Прокопович оселилися в Парижі⁷⁹.

Таким чином, було сформовано два центри подальшої роботи й зовнішньополітичної активності еміграційного уряду – Варшава та Париж. В історіографії період існування УНР в екзилі з 1924 до 1940 року отримав назву «варшавсько-паризького».

⁷⁶ Трофимович В., Мартинюк Н. Зовнішньополітичні аспекти... С. 17.

⁷⁷ Лівіцький М. ДЦ УНР в екзилі... С. 18.

⁷⁸ Там само. С. 16.

⁷⁹ Там само. С. 18.

Упродовж 1923–1924 рр. тривала дискусія, метою якої було визначення організаційної структури еміграційного центру на чужині: чи повинен надалі існувати уряд, чи ж потрібно створити замість нього спеціальний комітет або раду.

Врешті-решт, перемогла ідея існування екзильного уряду, яку підтримував С. Петлюра. Останній писав з цього приводу: «Опинившись в умовах перебування на чужині, правительство не повинно ліквідувати ні себе, ні своєї роботи державної, а навпаки вжити заходів до скріплення свого становища і зміцнення тих кроків, яких воно повинно вжити в інтересах майбутнього відновлення праці на теренах України»⁸⁰. Один із президентів УНР в екзилі Микола Лівіцький зазначав: «Спираючись також на погляди наших визначних діячів, що залишилися в Україні (Єфремов та інші), перемогла ідея утримання при житті екзильного уряду, як доказ того, що Україна і український народ не скапітулювали перед ворогом і продовжують свою боротьбу не як якась опозиція супроти комуністичного режиму в Україні, але маючи за кордоном легітимних речників України і домагаючись не лише полегшень для українського населення, але усунення чужоземної окупації і відновлення цілковитої суверенності української держави, Української Народної Республіки. Таким чином було втримано Державний Центр, що складався з екзильного голови держави (Голови Директорії, Головного Отамана С. Петлюри) і уряду (Ради Міністрів)»⁸¹. Але склад уряду був досить малочисельним.

Відразу наголосимо, що в цей період українські посли здійснювали свою діяльність без офіційного визнання, адже офіційних дипломатичних місій УНР вже не існувало. Проте, у їхній суспільній діяльності ми також простежуємо вияви публічної дипломатії, що полягали в підтримуванні українських державницьких ідей, інформуванню світу про українські проблеми.

⁸⁰ Бабенко А. Фінансовий стан Державного Центру УНР в еміграції (1921–1923 рр.): джерела надходжень та основні статті видатків. *Над Віслою і Дніпром. Польща і Україна в європейській перспективі – минуле і сучасність*. Торунь ; Київ, 2017. Т. 1. С. 66.

⁸¹ Лівіцький М. ДЦ УНР в екзилі... С. 19–20.

Міністр закордонних справ УНР О. Шульгин вказував, що екзильний уряд переживав внутрішню кризу, а протягом 1922–1927 рр. дипломатична діяльність дуже скоротилася й не проводилася з колишньою систематичністю та стабільністю. В. Піскун звертала увагу на те, що після підписання Ризького договору уряд УНР був поставлений у становище, в якому був майже позбавлений можливості виступати на міжнародній політичній арені, а також відбулося надзвичайне погіршення відносин із Західною Європою: уряд був відрізаний від європейських політичних центрів, від своїх представників за кордоном, позбавлений будь-якої можливості репрезентувати українське питання перед зарубіжними державами і контролювати діяльність своїх посольств і місій⁸².

При цьому, незважаючи на досить складне становище, дослідник В. Трембіцький зазначав: «все в ДЦ йшло по лінії законності, послідовності, легітимності, навіть і після 1924–1925 років, коли дипломатичні представництва були закриті, а їх місце зайняли «політичні представництва УНР» та «горожанські комітети» як замісники консулятів»⁸³.

Варто наголосити, що активна зовнішньополітична робота почала поволі відроджуватися у 1924–1925 рр., зокрема старанням С. Петлюри⁸⁴. Тут треба вказати на велику роль його переїзду до Парижу. Зокрема, під час подорожі він відвідав Будапешт, Цюрих, Відень та Женеву. Переїздом Голови Директорії займалися представники дипломатичної служби УНР Микола Василько та Володимир Сікевич.

Цікаво відзначити збережені матеріали про Симона Петлюру як співробітника української дипломатичної місії⁸⁵. І. Матяш довела, що останній перебував в якості керівника прес-бюро Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Будапешті. За його дорученням у місцеві газети передавалися повідомлення про останні події в Україні. Також він підтримував тісні контакти із послом-

⁸² Піскун В. Політичний вибір... С. 174–175.

⁸³ Цит. за: Панова І. Еволюція правового становища... С. 73.

⁸⁴ Шульгин О. Без території... С. 77–78.

⁸⁵ Матяш І. Про невідому посаду Симона Петлюри на дипломатичній службі. *Україна дипломатична* : науковий щорічник. Київ, 2006. Вип. 7. С. 289–305.

міністром М. Васильком, бо його цікавили думки і поради авторитетного дипломата, який представляв УНР в Італії та Швейцарії, мав зв'язки з німецькою політичною елітою⁸⁶. Генерал В. Сікевич (колишній очільник дипломатичної місії в Угорщині) на початку 1924 р. отримав повноваження від С. Петлюри щодо здійснення спеціальної місії «виучити імміграційні обставини в Канаді»⁸⁷.

Із жовтня 1924 р. в Парижі на постійне місце проживання оселився С. Петлюра, який розгорнув тут широку громадсько-політичну діяльність. Як дізнаємось з його листування⁸⁸, саме з французької столиці він координував роботу екзильного уряду, підтримував зв'язок з його членами та послами по всьому світу, завдяки чому було активізовано міжнародні зв'язки УНР.

Зусиллями С. Петлюри було організовано видання тижневика «Тризуб». Метою цього часопису було висвітлення: 1. діяльності УНР на еміграції; 2. подій на окупованій радянською владою Україні; 3. стану розробки українського питання на міжнародній арені тощо. До роботи над цим виданням було залучено багатьох дипломатів і діячів культури, освіти та науки (серед них: М. Єремійв, М. Ливицький, О. Шульгин, С. Наріжний, Д. Дорошенко та ін.). Також «Тризуб» був свідченням існування постійного зв'язку між українською політичною еміграцією в Польщі і Франції⁸⁹.

З 1925 р. і до червня 1940 р. адміністратором цього часопису був Іларіон Косенко. Він користувався авторитетом в очах С. Петлюри, належав до усіх громадських організацій, що створили українці у Франції. Разом із представниками уряду УНР він працював задля об'єднання сил української еміграції⁹⁰. Іларіон Федорович листувався з дописувачами «Тризуба», відомими послами та дипломатами УНР. Під псевдонімом І. Заташанський він опублікував низку статей на політичну тематику⁹¹.

⁸⁶ Матяш І. Про невідому посаду... С. 291.

⁸⁷ Там само. С. 294–295.

⁸⁸ Симон Петлюра. Статті. Листи... С. 589–661.

⁸⁹ Піскун В. Політичний вибір... С. 185.

⁹⁰ Піскун В. Портрет діяча УНР Іларіона Косенка... С. 262–263.

⁹¹ Там само.

Також у Франції проживали В. Прокопович, Я. Токаржевський-Карашевич (він мав контакти у Міністерстві закордонних справ Франції та і в інших політичних колах), О. Шульгин (очільник дипломатичної місії в Франції, потім – міністр закордонних справ УНР), О. Удовиченко, М. Кривецький та ін. Фактично з 1922 р. неофіційно продовжують існувати Місія УНР, Генеральна Рада і пізніше Головна Рада, які були посередниками української еміграції з урядом Франції⁹². З 1925 р. українські послы та громадсько-політичні діячі увійшли до комітету Франс-Оріян у Парижі (серед них були Я. Токаржевський-Карашевич, О. Шульгин, М. Шульгин, М. Шумицький)⁹³. Зокрема, Я. Токаржевський-Карашевич сприяв публікаціям у газеті “Le Petit Parisien” («Маленький парижанин») правдивих відомостей про Голодомор в Україні 1932–1933 рр.⁹⁴. З його ж ініціативи в 1935 р. в французькій столиці було утворене товариство фашизмознавства «Шлях до майбутнього»⁹⁵.

У одному із своїх листів до В. Липинського український політичний діяч та дипломат Д. Дорошенко писав, що коли він перебував у Франції, то опинився в самому осередку роботи УНР.

У 1927 р. до Парижу переїхав журналіст та дипломат Михайло Єремійв. Тут він очолив пресове агентство “Ofinor” («Офінор»), яке на багатьох європейських мовах видавало щотижневі відомості про Україну та в цілому про СРСР (зокрема, бюлетені видання були поширені не тільки в Парижі, а й в Римі, Женеві та Мадриді)⁹⁶. Детальніше про це пресове агентство можна дізнатися з листів Михайла Михайловича до Євгена Деслава (Євгена Слабченка). Потім, у 1928 р., він переїхав до Швейцарії, де продовжував співпрацювати з багатьма українськими та іншомовними виданнями. Зазначимо, що з 1928 до 1939 рр. Михайло Єремійв був акредитований в якості журналіста при Лізі Націй і

⁹² Піскун В. Політичний вибір... С. 267.

⁹³ Там само. С. 267.

⁹⁴ Галатир В. Дипломат із Поділля Ян Токаржевський-Карашевич. *Дипломатична та консульська служба у вимірі особистості*. Київ, 2019. Ч. 2. С. 148. (Бібліотека наукового щорічника «Україна дипломатична»; вип. 18). С. 147.

⁹⁵ Галатир В. Український дипломат Ян-Стефан-Мар'ян Токаржевський-Карашевич: перші кроки на шляху європеїзації України. *Зовнішні справи*. 2019. № 4–5. С. 28.

⁹⁶ Веденєєв Д. В. Єремійв Михайло Михайлович. *Енциклопедія сучасної України*. Київ, 2009. Т. 9: Е–Ж. С. 428.

висвітлював усі її конференції та асамблеї в Женеві, Лугано, Парижі, Римі, Локарно⁹⁷.

У 1929 році безпосередньо за сприяння міністра закордонних справ Олександра Шульгина в Парижі створено Головну Еміграційну Раду. Вона проводила організаційну роботу серед українських емігрантів, здійснювала зовнішню інформаційну агітацію⁹⁸.

Ще одним провідним осередком роботи УНР в міжвоєнний час була Друга Річ Посполита. М. Лівіцький писав: «Головним, одначе, тереном діяльности уряду була все таки Польща з уваги на таку обставину: в Польщі перебувала аж до 1939 року найбільша частина української військової і цивільної еміграції і під Польщею опинилися чисто українські землі з понад 7-ма мільйонами українського населення»⁹⁹.

У 1925 р. український дипломат Р. Смаль-Стоцький переїжджає до Варшави. Працює на посаді професора університету, при Українському науковому інституті. Але він надалі залишався активним діячем ДЦ УНР на еміграції (був його послом при польському уряді, згодом – віце-міністром закордонних справ, міністром культури, віце-прем'єром і міністром закордонних справ). Його квартира, фактично, представляла собою неофіційне посольство, де приймали дипломатів західних держав¹⁰⁰. Досвідчений політик підтримував також тісні зв'язки між екзильним урядом й Українським національно-демократичним об'єднанням (УНДО) та його Парламентським представництвом. Неодноразово зустрічався із головою Української військової організації (УВО) Євгеном Коновальцем¹⁰¹.

На теренах Польщі відбувалися з'їзди української еміграції, де обговорювалися актуальні питання правового забезпечення, культурно-освітньої роботи тощо. Подібні зібрання відбулися 15–18 серпня 1923 р., 29–31 грудня

⁹⁷ Матяш І. Про невідому посаду... С. 289–305.; Її ж. Дипломатична кар'єра та еміграційне буття Михайла Єреміїва. *Зовнішні справи*. 2014. № 2. С. 50–55.

⁹⁸ Гончар Б. Олександр Шульгин – перший міністр... С. 648.

⁹⁹ Цит. за: Лівіцький М. ДЦ УНР в екзилі... С. 21.

¹⁰⁰ Гончар Б. Олександр Шульгин – перший міністр... С. 692.

¹⁰¹ Там само.

1928 р. та в жовтні 1937 р. До роботи цих з'їздів активно долучалися українські дипломати (Р. Смаль-Стоцький, В. Прокопович та ін.).

У Польщі діяв Український центральний комітет (його активним діячем був В. Прокопович), з яким уенерівські послы підтримували контакти. Цей комітет був головною легальною організацією на її теренах, що переймав на себе деякі повноваження уряду УНР. Українці-наддніпрянці були союзниками поляків у боротьбі з більшовиками, а це, певною мірою, зобов'язувало поляків до запровадження відповідного юридичного статусу їхнього перебування та давало змогу в завуальованих формах продовжити подальше політичне життя уряду УНР і Голови Директорії¹⁰².

Звернемо увагу також на джерела фінансування роботи УНР у варшавсько-паризький період. Польща допомагала коштами підтримувати екзильний уряд. Зокрема, активізація співпраці стартувала 4 серпня 1926 р.¹⁰³. З цього часу розпочалося широке співробітництво не тільки в галузі дипломатичних зносин, а й у розвідці та контррозвідці. Наприклад, у 1935 р. із загального бюджету на уенерівську еміграцію виділялося 23 тис. злотих (з них: 2100 злотих – на утримання Голови ДЦ УНР; відділення українців у Болгарії – 450; Румунії – 400; видання періодики – 4 689 тощо)¹⁰⁴.

Наголосимо, що консолідувало українську еміграцію та дало поштовх до розгортання діяльності в різних напрямках трагічне вбивство С. Петлюри 25 травня 1926 р. в Парижі. Після суду над вбивцею Шварцбардом дипломатична активність уряду УНР під керівництвом О. Шульгина (якого на початку 1926 р. було призначено міністром закордонних справ) посилюється і більше не припиняється¹⁰⁵.

У законах УНР було зазначено, що у разі неможливості функціонування ДЦ у Варшаві мав діяти ДЦ у Парижі з іншим очільником.

¹⁰² Піскун В. Політичний вибір... С. 198.

¹⁰³ Малій Б. А. Виконавчі органи ДЦ УНР в еміграції. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів* : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Суми, 18–19 травня 2017 року). Суми : Сумський державний університет, 2017. С. 9.

¹⁰⁴ Сідак В., Вронська Т. Спецслужба держави без території... С. 52–53.

¹⁰⁵ Гончар Б. Олександр Шульгин – перший міністр... С. 645.; Шульгин О. Без території... С. 78.

Отже, через фінансові проблеми, складну міжнародну ситуацію, що склалася після підписання Ризького договору та невдачі Другого Зимового походу було ліквідовано Тарнівський осідок ДЦ УНР в екзилі. Більшість його членів виїхали до Варшави та Парижу, інші – переїхали на постійне місце проживання в різні країни Європи та Америки. Тому період з 1924 по 1940 рр. отримав назву «варшавсько-паризького». Французька та польська столиці стали центрами дипломатичної діяльності УНР. Вбивство С. Петлюри дало поштовх до об'єднання сил української еміграції та розгортання дипломатичної активності.

2.2. Зовнішньополітичне та суспільне життя в країнах Європи, Америки та Азії

Як було зазначено вище, через підписання Ризького договору було ліквідовано офіційні дипломатичні представництва та місії еміграційного уряду УНР в країнах Європи, Азії та Америки. Упродовж 1924–1940 рр. зовнішньополітична робота УНР носила громадський характер¹⁰⁶.

У різних країнах Західної Європи залишалися проживати представники зовнішньополітичної служби УНР на еміграції, які надалі здійснювали активну політичну та інформаційно-пропагандистську діяльність¹⁰⁷.

Наведемо декілька прикладів: Прага (Чехословаччина) – М. Славинський; Відень (Австрія) – М. Троцький; Берлін (Німеччина) – В. Хотько; Рим (Італія) – Є. Онацький та ін.

Активну діяльність в Італії здійснював Євген Онацький – дипломат, письменник та журналіст. Завдяки його зв'язкам із представниками місцевої політичної еліти він мав змогу читати українознавчі курси в навчальних закладах Риму, добився від уряду країни призначення університетських стипендій для

¹⁰⁶ Трофимович В., Мартинюк Н. Зовнішньополітичні аспекти... С. 17.

¹⁰⁷ Лівницький М. ДЦ УНР в екзилі... С. 35–36.

вивчення україністики, зумів видати «Словник українсько-італійський», мав контакти з тамтешніми журналістами, був кореспондентом часописів «Діло», «Свобода», «Новий час» та інших¹⁰⁸. У його працях збереглися відомості про контакти уряду УНР із Апостольським престолом («Українська дипломатична місія до Ватикану»). На 1930-ті роки припадає розгортання ним широкої дипломатичної праці. В цей період він опублікував чимало статей щодо проблем світової політики, видав низку праць і спогадів, присвячених його дипломатичній роботі. У них знаходимо тексти листів С. Петлюри, М. Грушевського, Є. Коновальця та багатьох інших відомих громадсько-політичних діячів, цінні документи щодо діяльності УНР на еміграції, матеріали ОУН. Зокрема, цікавими є праці «Сторінки римського щоденника», «У Вічному місті». За словами Любомира Винара, «в роках 1928–1939 Є. Онацький вибився на одного з найвидатніших українських журналістів, спеціаліст в міжнародній політиці»¹⁰⁹.

Новий етап у житті Євгена Онацького розпочався після його знайомства із Є. Коновальцем у 1929 р. Останній високо цінував здібності та вміння свого нового приятеля, увів його до кола наближених до себе осіб, радився із ним у питаннях зовнішньої політики та зробив представником ОУН в Італії. У співпраці з Д. Андрієвським він визначав вектори зовнішньополітичної діяльності ОУН. Відомо, що Є. Онацький у 30-х роках був одним із найпалкіших прихильників діячів ОУН до італійського фашизму¹¹⁰.

Уваги заслуговує діяльність Є. Онацького на форумі Ліги Націй, його робота під час державотворення Карпатської України. На жаль, ця проблема залишається малодослідженою та недостатньо висвітленою у науковій літературі.

¹⁰⁸ Мартинюк Н. Євген Онацький – дипломат, письменник, журналіст. *Актуальні питання зовнішньої політики України*: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції для студентів та молодих вчених (м. Чернівці, Україна, 25 листопада 2016 року). Чернівці, 2016. С. 24.

¹⁰⁹ Винар Л. Євген Онацький – чесність із нацією (1894–1979). Нью-Йорк ; Мюнхен ; Торонто, 1981. С. 10.

¹¹⁰ Зайцев О. Український націоналізм та італійський фашизм (1922–1939). *Україна модерна*. URL: <http://uamoderna.com/md/98-zaitsev> (дата звернення: 27.03.2020).

Згодом Є. Онацький був одним із членів-засновників Українського історичного товариства (УІТ)¹¹¹. Пізніше на сторінках журналу Товариства «Український історик» побачили світ спогади останнього про часи роботи на дипломатичній ниві, знайомства з іншими дипломатами¹¹².

У 1936 р. в Італію переїхав Я. Токаржевський-Карашевич. Тут він писав статті до італійських часописів, читав лекції про Україну, здійснював архівну евристику в римських і падуанських архівах та книгозбірнях, був почесним лицарем Мальтійського ордену¹¹³.

У 1923–1924 рр. дипломатичні контакти з англійським політикумом підтримував Р. Смаль-Стоцький, який представляв інтереси УНР під час свого наукового стажування в Великобританії¹¹⁴. Як відомо, остання в середині 20-х років мала дуже напружені відносини з СРСР, а пізніше виявляла інтерес до становища українців у Польщі¹¹⁵. Упродовж 1935–1938 рр. діяв Англо-український комітет, який являв собою неформальне об'єднання представників англійської політичної еліти, зацікавлених в українському питанні. До нього входили: член британського парламенту Сесил Л'естрендж Малоун, лорд Дікінсон, лорд Ноель-Бакстон, Дж. Мандер, Роберт Вільям Сітон-Вотсон та ін. Цей Комітет підтримував тісні зв'язки із Українським Бюро у Лондоні, Р. Смаль-Стоцьким, а у 1935 р. навіть видав брошуру «Українське питання та його значення для Великої Британії»¹¹⁶. Журналіст Е. Амменде у 1936 р. опублікував книгу «Людське життя в Росії», де розповів про Голодомор в Україні 1932–1933 рр. Низку статей, присвячених українській тематиці, в багатьох англійських часописах надрукував британський журналіст Л. Лотон. В одній з них він привернув увагу вітчизняних політиків на плани Гітлера щодо України,

¹¹¹ Атаманенко А. Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність / Національний університет «Острозька академія», Інститут дослідження української діаспори, Українське Історичне Товариство. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. С. 488.

¹¹² Онацький Є. Під омофором барона М. Василька (Записки журналіста й дипломата від 3.09.1920 до 31.12.1921). *Український історик*. 1980. Ч. 1–4. С. 110–133.

¹¹³ Галатир В. Дипломат із Поділля... С. 147.

¹¹⁴ Krawec Roman. Diplomatic mission of the UPR. *Ukrainians in the United Kingdom* : online-encyclopedia. URL: <http://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/03/dypmisunr-u.htm> (last accessed: 19.04.2020).

¹¹⁵ Лівницький М. ДЦ УНР... С. 40.

¹¹⁶ Anglo-Ukrainian Committee. *Ukrainians in the United Kingdom* : online-encyclopedia. URL: <http://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/03/aukom1935-u.htm> (last accessed: 03.05.2020).

захоплення якої принесло б шкоду для економічних й стратегічних інтересів Великобританії. Він радив включити Україну в систему Західної Європи, бо вона, на його думку, необхідна для збереження миру¹¹⁷.

За січень-травень 1936 р. було видано понад 280 статей та різноманітних інформаційних матеріалів на українську проблематику в англійській періодиці, українське питання обговорювалося на засіданнях товариства «Близький і Середній Схід», а у лютому 1939 р. Л. Лотон виступив із доповіддю «Україна: найбільша проблема Європи», де наголошував на відродженні української державності¹¹⁸.

У 1936 р. Р. Смаль-Стоцький виступив з доповіддю в Королівському інституті міжнародних відносин на тему: «Устремління національностей в СРСР»¹¹⁹. Останній також у ролі неофіційного посла представляв інтереси УНР в екзилі, крім Великобританії, ще й у Чехословаччині, Польщі, Болгарії, Німеччині, Угорщині, Румунії, Фінляндії, Бельгії, в прибалтійських країнах, періодично здійснював у вищеперераховані держави поїздки¹²⁰. Він встановлював контакти із представниками зарубіжних посольств задля підтримки українського питання на міжнародній арені, читав лекційні курси в університетах згаданих країн.

З серпня 1948 р. у Лондоні оселився Я. Токаржевський-Карашевич. Там він працював у журналі «Визвольний шлях», став членом центрального комітету і головою делегатури Антибільшовицького блоку народів (АБН) Великої Британії, займався питанням прометіївського руху (в першу чергу, звертаючи увагу на Україну)¹²¹.

У 1922 р. припинилися офіційні дипломатичні відносини УНР і Німеччини. Найбільш організованою українською силою в останній були у 1920-х роках прибічники гетьманського руху. Тут також проживали нечисленні

¹¹⁷ Дробот І. Зовнішньополітична орієнтація української еміграції 1920–1930 рр. *Україна дипломатична* : науковий щорічник. Київ, 2002. Вип. 2. С. 289.

¹¹⁸ Там само.

¹¹⁹ Smal-Stocki, Roman. *Ukrainians in the United Kingdom* : online-encyclopedia. URL: <http://www.ukrainiansintheuk.info/eng/02/smalstocki-e.htm> (last accessed: 11.08.2020).

¹²⁰ Брицький П. Роман Смаль-Стоцький: дипломатична... С. 691.

¹²¹ Галатир В. Дипломат із Поділля... С. 148.

прибічники УНР¹²². Однак, стараннями дипломатів наприкінці 1930-х рр. помітно пожвавились українсько-німецькі контакти¹²³.

Під час конференції в Мюнхені (1938 р.) для А. Гітлера, Б. Муссоліні, Е. Далад'є, Н. Чемберлена було вислано меморандум уряду УНР. У ньому зроблено акцент на тому, що без відновлення незалежної української держави та інших неросійських народів СРСР мир в Європі та світі буде під постійною загрозою. У вересні 1939 р. уряд УНР у Парижі на чолі з В. Прокоповичем задекларував свою солідарність із західними демократичними державами, засудив тоталітарні режими Німеччини та Радянського Союзу¹²⁴.

Більшість науковців акцентує увагу на тому, що в міжвоєнний період політика екзильного уряду була зосереджена на країнах Антанти, особливо на Англії та Франції, проте, проводилася не менш суттєва зовнішньополітична, громадська діяльність у Чехословаччині, Румунії, Польщі, які також були важливими для УНР¹²⁵.

Підкреслимо, що не без старань представників дипломатичної служби еміграційного уряду Чехословаччина перетворилася якщо не на політичний, то на культурний та науковий центр українських емігрантів у Європі. Доказом цього є і те, що тут було відкрито Український громадський комітет, Музей визвольної боротьби України, Український вільний університет, Українську господарську академію в Подєбрадах, Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова тощо¹²⁶. На перераховані структури опиралися у своїй роботі дипломати УНР.

Українська еміграція в Празі займалася виданням різноманітних журналів, газет, листівок українською мовою. У фондах Центрального державного архіву

¹²² Піскун В. Політичний вибір... С. 297.

¹²³ Мартинюк Н. Нариси дипломатії екзильного уряду УНР у країнах Європи (1924–1940). *Суспільні науки: історія, сучасність, майбутнє* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 5–6 травня 2017 року). Київ : ГО «Київська наукова суспільствознавча організація», 2017. С. 9–13.

¹²⁴ Трофимович В., Мартинюк Н. Зовнішньополітичні аспекти...

¹²⁵ Лівницький М. ДЦ УНР в екзилі... С. 41.; Малюта О. Органи влади ЗУНР та УНР в екзилі у 20–40-і рр. XX ст.: боротьба за національну державність як форму організації повсякденного життя української еміграції. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика* : зб. ст. Київ, 2007. Вип. 12. С. 300.

¹²⁶ Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага, 1942. Част. 1. 372 с. / Репринтне перевидання (передмова та вступне слово Любомир Винар та Алла Атаманенко). Львів ; Кент ; Острог, 2008. : доп. 232 стор. фотоілюстрацій.

вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ) зберігається чимала кількість ілюстративного матеріалу, зокрема там є цікава підбірка вітальних різдвяних і новорічних карток у документах української міжвоєнної еміграції (ф. 4465)¹²⁷. Відзначимо, що в Центральному державному архіві зарубіжної україніки (ЦДАЗУ) зберігаються документи про діяльність української еміграції в Чехословаччині, серед них цікавим є комунікат загальних зборів Товариства «Музей визвольної боротьби України» в Празі, де є дані про його здобутки за травень 1937 – квітень 1938 рр.¹²⁸.

З 1923 по 1927 рр. у Празі проживав О. Шульгин. Там, разом із М. Славинським, О. Лотоцьким, Д. Чижевським та А. Левицьким, він відновив Радикально-демократичну партію. У 1925 р. у чеській столиці був утворений позапартійний Радикально-демократичний клуб, що всіляко сприяв створенню єдиного Державного центру УНР та політичному відродженню українського громадянства¹²⁹. Представники зовнішньополітичної служби УНР підтримували з цим клубом тривкі відносини.

До 1925 р. активну культурно-просвітницьку, наукову, видавничу діяльність здійснював Український громадський комітет у Чехословаччині, який був ліквідований 25 травня того ж року через нестачу коштів. Було декілька невдалих спроб відновити його діяльність. Наступного року було створено Український комітет у Празі, в 1928 р. – Українську громаду в Чехословаччині, а також Українське об'єднання¹³⁰. Але вони не мали того впливу, яким користувався Український громадський комітет. Бо завдяки йому розгорталася науково-освітня робота, забезпечувалася підтримка української еміграції в різних державах, а тисячі українців знайшли прихисток на теренах Чехословаччини.

¹²⁷ Різдвяні листівки української еміграції. *Українська правда*. URL: <http://www.istpravda.com.ua/artefacts/2015/01/14/146783/#11> (дата звернення: 12.03.2020).

¹²⁸ Комунікат загальних зборів Товариства «Музей визвольної боротьби України» в Празі. «Табір». Варшава. № 34. 1938. URL: <http://www.tsdazu.gov.ua/index.php/ua/online/47-all/956-040517.html> (дата звернення: 03.10.2019).

¹²⁹ Гончар Б. Олександр Шульгин – перший міністр... С. 648.

¹³⁰ Даниленко О. Чехословацька влада і українська еміграція в 1920-ті роки: порозуміння й співпраця. *Україна дипломатична* : науковий щорічник. Київ, 2005. Вип. 6. С. 586.

Підтримував зовнішньополітичні контакти із румунською владою громадський та політичний діяч, представник уряду УНР, дипломат Гнат Порохівський. Він листувався із Головою Директорії УНР А. Лівицьким, головою уряду УНР В. Прокоповичем, дипломатами, міністрами О. Шульгином, Р. Смаль-Стоцьким, О. Лотоцьким та ін. Також виконував завдання уряду УНР в Австрії, Болгарії, Німеччині, Італії, Угорщині, Франції, Польщі тощо¹³¹. З 1932 р. Г. Порохівський працював референтом з політичної й економічної розвідки у країнах Західної Європи, а в 1940 р. очолив Громадсько-допомоговий комітет української еміграції в Румунії¹³².

Офіційна дипломатична місія в Румунії була ліквідована у 1923 р. Замість неї було створено Громадський допомоговий комітет. Фактично він став своєрідним наступником місії та продовжувачем урядової роботи. Серед його діячів виділявся Дмитро Геродот – журналіст і громадський діяч. Останній також часто публікувався на сторінках тижневика «Тризуб», висвітлюючи життя українців у Румунії, діяльність у ній дипломатичної місії УНР, різноманітні політичні проблеми еміграції, тему Голодомору 1932–1933 рр., події на окупованій Україні тощо¹³³. Крім того, підтримував зв'язки із очільниками редакції «Тризуба», дипломатами, діячами ДЦ УНР О. Шульгиним та В. Прокоповичем.

Більшість політичних емігрантів після ліквідації дипломатичного представництва, яке захищало інтереси українців, виїхало до Чехословаччини (у тому числі й очільник ліквідованої місії К. Мацієвич), а ті, хто залишився, продовжували активну громадську діяльність та долучалися до участі в роботі міжнародних організацій¹³⁴.

Як вже згадувалося, С. Петлюра направив до Канади в 1924 р. генерала В. Сікевича. Як згадував генерал у своїх спогадах, саме Р. Смаль-Стоцький

¹³¹ Сапсай О. В. До біографії представника уряду УНР в Румунії Гната Порохівського. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів* : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Суми, 18–19 травня 2017 року). Суми : Сумський державний університет, 2017. С. 12.

¹³² Там само.

¹³³ Власенко В. Публікації Дмитра Геродота на сторінках паризького тижневика «Тризуб». *Вісник Центрального державного архіву зарубіжної україніки*. 2012. С. 97–108.

¹³⁴ Піскун В. Політичний вибір... С. 300.

рекомендував йому переїхати до Канади¹³⁵. Спочатку він проживав у Вінніпезі, потім оселився в Торонто. Там поринув у громадські справи (наприклад, брав участь в роботі українського товариства «Просвіта» імені Михайла Грушевського¹³⁶). Його повноваження як представника УНР були умовними, бо ніяких офіційних документів він канадській владі не надав¹³⁷. Він консулював українців, які теж хотіли виїхати до Канади. В. Сікевич активно подорожував із виступами-спогадами для українських вояків, котрі проживали в Північній Америці (насамперед, у США та Канаді), сприяв формуванню Української стрілецької громади, Українського національного об'єднання (УНО) та створенню станиць бувших українських вояків у Канаді упродовж 1936–1937 рр.¹³⁸. Не був осторонь процесів утворення Комітету українців Канади й закликав усіх співвітчизників згуртовуватись, адже вбачав лише у єднанні силу, здатну відстоювати українські інтереси¹³⁹. Відомо, що В. Сікевич також допомагав митрополиту Іларіону в переїзді до Канади.

Крім того, цікаві документи знаходимо в ЦДАЗУ, зокрема фрагменти із книги записів збору пожертв на Визвольний фонд філією Українського національного об'єднання Канади у Кіркленд-Лейк (Онтаріо) за 1934–1937 рр.¹⁴⁰.

Як відомо, у грудні 1921 р. через недостатнє фінансування було ліквідовано офіційну дипломатичну місію УНР у США, котра не змогла добитись офіційного визнання екзильного уряду УНР¹⁴¹. Однак, наприкінці 1930-х років відбулося поживавлення українсько-американських відносин. Було встановлено зв'язки з послом США у Варшаві А. Бідлом. Стараннями Р. Смаль-Стоцького було направлено звернення еміграційного уряду УНР до президента

¹³⁵ Мушка Ю. Генерал Сікевич – військовий і дипломат. *Україна дипломатична* : науковий щорічник. Київ, 2005. Вип. 6. С. 490.

¹³⁶ Матяш І. Про невідому посаду... С. 285.

¹³⁷ Матяш І. Дипломатична служба генерала... С. 235.

¹³⁸ Там само. С. 236–237.

¹³⁹ Там само. С. 239.

¹⁴⁰ Фрагменти із книги записів збору пожертв на Визвольний фонд філією Українського національного об'єднання Канади у Кіркленд-Лейк (Онтаріо), 1934–1937 рр. URL: <http://www.tsdazu.gov.ua/index.php/ua/online/47-all/956-040517.html> (дата звернення: 03.10.2019).

¹⁴¹ Терещенко О. В. Дипломатична місія... С. 204.

Сполучених Штатів Ф. Рузвельта (в 1937 р. – нота за підписом міністра закордонних справ В. Прокоповича, а в 1939 р. – телеграма за підписом голови уряду УНР А. Лівицького)¹⁴². Метою цих подань було привернення уваги цієї країни до українського питання. Еміграційний уряд мав надію, що США підтримають прагнення українського народу до відродження незалежної, суверенної держави.

Пріоритетним залишався східний вимір зовнішньої політики УНР. У французькій столиці діяв Комітет українсько-кавказько-туркестанської приязні. Із осідком у Варшаві існував «Прометеївський Союз» на чолі з Р. Смаль-Стоцьким. До цього Союзу, крім вищезгадуваних, входили козаки Дону й Кубані¹⁴³. Українці співпрацювали також із представниками Криму, Карелії¹⁴⁴. Посли УНР захищали інтереси не тільки свої, а й інших країн. У 1930 р. Р. Смаль-Стоцький на Асамблеї Унії Товариств прихильників Ліги Націй наголошував: «Не буду говорити про мою батьківщину Україну, – я її долю вам покажу на прикладі Грузії. Грузія до 18 століття самостійна держава, проклямувала у 1918 році свою незалежність – як Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Україна. А в році 1921 та Грузинська держава, що була визнана майже всіма державами світу, але не встигла стати членом Ліги Націй... ось цю Грузинську державу, державу демократичну... без wypowiedження війни нападено і окуповано большевеками... Подібна до Грузії доля спіткала Україну, Кубань і Азербайджан, і Горців, і Туркестан, і Татар, і Карельців. А це все разом 80 мільйонів народу...»¹⁴⁵.

Про тісну співпрацю із східними народами свідчить той факт, що представники від Грузинського Комітету, вільного козацтва Дону, Кубанського уряду, татарського народу Криму і Поволжя разом із членами уряду УНР були присутні на другому з'їзді українських емігрантів, що відбувся 29–31 грудня 1928 р.¹⁴⁶.

¹⁴² Брицький П. Роман Смаль-Стоцький: дипломатична... С. 694–695.

¹⁴³ Лівицький М. ДЦ УНР в екзилі... С. 41.

¹⁴⁴ Брицький П. Роман Смаль-Стоцький: дипломатична... С. 692.

¹⁴⁵ Цит. за: Там само. С. 693.

¹⁴⁶ Піскун В. Політичний вибір... С. 185.

Із 1925 р. в Парижі французькою мовою виходив журнал «Прометей» («органу оборони інтересів Кавказу, України та Туркестану», як було зазначено на його титульній сторонці). При цьому ж часописі в 1934 р. виникла ідея створення організаційного комітету (з осідком у французькій столиці) для утворення осередку співпраці між Україною, кавказькими народами та Туркестаном¹⁴⁷. Також тут діяв клуб Кавказу і України під назвою «Незалежність», на чолі якого стояв дипломат М. Шумицький (пізніше клуб через низку причин припинив діяльність).

Як вже зазначалось у попередньому розділі, інтереси уряду УНР у Туреччині представляв Василь Мурський (він також не зміг добитися офіційного визнання, тому здійснював свою діяльність приватно). В 1930 р. дипломат написав книгу турецькою мовою «Україна та її боротьба за незалежність»¹⁴⁸. Провідні діячі товариств колишніх вояків Армії УНР, які також проживали в Туреччині, надавали активну допомогу спецслужбам Державного Центру УНР в екзилі¹⁴⁹. Становище українських політичних емігрантів тут погіршилося на початку 1926 р. Турецький уряд видав низку постанов, що обмежили їхню діяльність (іноземці не мали права посідати певні посади, займатись ремеслом тощо). У цьому прослідковувався вплив Радянської Росії на вищу політичну еліту Туреччини¹⁵⁰.

Підтримувалися неформальні зносини із Японією¹⁵¹. Дипломати еміграційного уряду робили виступи перед Лігою Націй в справі японсько-китайського конфлікту.

Представник зовнішньополітичної служби УНР Р. Смаль-Стоцький часто звертав увагу Ліги на те, що офіційна Москва має сильний політичний вплив на Китай¹⁵².

¹⁴⁷ Шульгин О. Без території... С. 107.

¹⁴⁸ Стрельський Г. В. Мурський Володимир. *Енциклопедія історії України*. 2010. Т. 7. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Murskyj_V (дата звернення: 06.05.2020).

¹⁴⁹ Сідак В. С. Військова спецслужба Державного Центру УНР в екзилі та її керівники (1926–1938 рр.). *Воєнна історія* : науково-популярний журнал. URL: http://warhistory.ukrlife.org/1_02_8.htm (дата звернення: 23.05.2020).

¹⁵⁰ Піскун В. Політичний вибір... С. 277–278.

¹⁵¹ Малюта О. Органи влади ЗУНР та УНР в екзилі... С. 300.

¹⁵² Шульгин О. Без території... С. 176–178.

Отже, хоча офіційні дипломатичні представництва та місії були ліквідовані, завдяки ентузіазму колишніх українських дипломатів в більшості країн Європи проводилася активна громадсько-політична діяльність, підтримувалися зовнішньополітичні контакти з політикумом європейських держав. Науково-освітнім центром української еміграції стала Чехословаччина. Крім того, представники еміграційного уряду розгорнули суспільну діяльність в країнах Америки – США та Канаді. Пожвавилися відносини УНР із Німеччиною та Британією.

Важливим залишався східний вектор зовнішньої політики. Існували зовнішні контакти із представниками азійських країн. ДЦ УНР надавав підтримку розгортанню прометейського руху. Представники згаданих держав брали участь у з'їзді української еміграції в Польщі у 1928 р. УНР мала постійного представника в Туреччині, підтримувалися неформальні зносини з Японією. Також її дипломати звертали увагу світової спільноти на політичні проблеми країн Сходу під час засідань Ліги Націй.

2.3. Участь в роботі міжнародних форумів та суспільно-політичних утворень

Незважаючи на еміграцію та перебування в епіцентрі складних міжнародних обставин, уряд УНР намагався захищати свої інтереси перед світовою спільнотою та вести активну пропагандистську політику, ціллю якої було привернення уваги до українського питання на міжнародній арені.

Особливої уваги заслуговують його зв'язки із Лігою Націй. Інтерес до неї не був випадковим, адже осередком її діяльності була Женева. Саме там діяли постійні делегації країн-членів Ліги Націй, а це дозволяло підтримувати постійні зовнішні контакти з багатьма державами Європи та Азії¹⁵³.

¹⁵³ Лівницький М. ДЦ УНР в екзилі... С. 36.

За часів Тарнівського періоду діяльності уряду УНР українська дипломатія намагалася здобути членство у Лізі, але безуспішно. З другої половини 20-х років контакти із нею знову відновилися¹⁵⁴. Вони розвивались у трьох основних векторах: через участь у роботі Унії товариств Ліги Націй; у міжнародній Комісії інтелектуальної співпраці (діяла під патронатом Ліги); у дорадчому комітеті з представників біженських організацій (функціонував при Верховному комісарі Ліги Націй по справам біженців)¹⁵⁵.

У 1925 р. українцям вдалося створити Академічний комітет і досягнути його визнання у Лізі. Зокрема, він був прийнятий до складу національних комісій, а його представників запрошували на усі міжнародні конгреси, що влаштовувала Комісія інтелектуальної співпраці та її виконавчий орган – Інститут у Парижі¹⁵⁶.

Дипломати УНР виступали на форумі Ліги Націй, піднімаючи актуальні питання світової політики, долучаючись до розгляду міждержавних відносин. Восени 1930 р. вони неодноразово висловлювалися щодо проекту про створення Європейської Федерації. Серед світових політиків панувала ідея поділу на «Схід і Захід», за якою Україна відносилася до Сходу, тобто до Росії. Саме тому в 1930 р. на розгляд Ліги був поданий відповідний урядове звернення УНР, в якому доводилися нерозривні зв'язки в політиці, економіці та історичній традиції між Україною та європейськими державами¹⁵⁷. До цього документу також було додано листа, де пояснювалась різниця між Сходом і Заходом, і чому Україна близька саме до Європи.

Свої міркування українські дипломати також подавали у справі конференції по роззброєнню, що відбулася в лютому 1932 р. в Женеві. Зокрема, намагалися вказати на військову небезпеку, яку представляє СРСР для країн Європи. Також долучалися до обговорення японсько-китайського конфлікту, активно виступали на захист поневолених більшовиками народів – Грузії,

¹⁵⁴ Кушнір В. В. Ліга Націй та українське питання... С. 10–11.

¹⁵⁵ Там само. С. 11–12.

¹⁵⁶ Шульгин О. Без території... С. 59–60.

¹⁵⁷ Там само. С. 86–87.

Азербайджану, Туркестану та ін. Відбувалися також спільні виступи українців і представників згаданих держав¹⁵⁸.

Представник УНР у Лізі Націй О. Шульгин зазначав, що в 1932 р. до її голови та всіх делегацій було подано листа в справі примусової праці в СРСР, а в наступному році подібне звернення було підготовлене знову¹⁵⁹.

Наголосимо, що дипломатами уряду на міжнародному форумі було піднято гостру проблему Голодомору в Україні 1932–1933 рр. У Женеву прибували члени уряду УНР, представники зі Львова та Чернівців¹⁶⁰. Також було репрезентовано комітети допомоги в Празі і Брюсселі, націоналістичне «Європейське Об'єднання»¹⁶¹. Спільними зусиллями дипломатів еміграційного уряду та консолідованими силами української еміграції, на засіданні Ліги, де було представлено 14 найвпливовіших світових держав, було піднято питання про Голодомор, а також винесено рішення про звернення за допомогою до Міжнародного Червоного Хреста. Преса опублікувала цю звістку в різних країнах, а також додавала листи послів-представників УНР в Лізі Націй (які раніше були опубліковані в лондонських виданнях). Екзильним політикам вдалося встановити міцний зв'язок із норвезьким прем'єр-міністром Й. Мовінкелем (головою Ради Ліги), який гуманно ставився до українського питання.

У 1935 р. представники делегації УНР зробили кілька виступів щодо включення до складу Ліги Радянського Союзу, терору в Україні з боку окупантів, на форумі Міжнародної унії приятелів Ліги Націй порушувалась справа пацифікації у Галичині¹⁶².

Варто вказати на співробітництво із комісаріатом у справах біженців, очільником якого був Ф. Нансен. Намагання досягнути успіху у справі запису в

¹⁵⁸ Шульгин О. Без території... С. 101–108.; Лівницький М. ДЦ УНР в екзилі... С. 37.; Малюта О. Органи влади ЗУНР та УНР в екзилі... С. 300.

¹⁵⁹ Шульгин О. Без території... С. 94–95.

¹⁶⁰ Стрельський Г. Оцінка Голодомору в Україні у документах та виступах екзильного уряду УНР і суспільно-політичних діячів та вчених української еміграції 30-х років XX ст. С. 169. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/12026/1/Strelskyv.pdf> (дата звернення: 20.10.2020).

¹⁶¹ Шульгин О. Без території... С. 96.

¹⁶² Малюта О. Органи влади ЗУНР та УНР в екзилі... С. 300.

паспортах українського походження, а останньої країни вибуття – УНР, було розв’язане частково¹⁶³. У своїй монографії В. Піскун наводить текст листа Н. Григоріїва до М. Шаповала від 13–15 вересня 1930 р. ньому повідомлялося, що до вирішення питання про записи в паспортах залучено мало українців. Н. Григоріїв стверджував, що перешкодою була «одіозна постать Шульгина, на якого всі дивляться як на політичного агента Польщі...»¹⁶⁴. Він також наголошував, що О. Шульгин хотів «побічно пропхати Лігою Націй визнання самостійності української держави, а тому поборюють всі його внесення...»¹⁶⁵. Таким чином, проти записів у паспорті нібито не заперечував, але всі були проти «...цього рішення... побічно стверджується визнання самостійности української держави... ваші представники мусіли б скласти таку формулу рішення, яка не зачіпає державних питань...»¹⁶⁶.

Завдяки роботі українських дипломатів, громадсько-політичних діячів та науковців у французькій столиці було організовано “Cercle d’Etudes Ukrainiennes” («Клуб українознавства»). Його очолив колишній французький дипломат-міністр Феррап, а генеральний секретарем був Я. Токаржевський-Карашевич (уповноважений міністр УНР, близько двох років керував її Міністерством закордонних справ)¹⁶⁷.

Існував також комітет Франс-Оріян. Він представляв собою суто французьку організацію, де було багато дипломатів і військовиків. До нього належали послы держав Центрально-Східної Європи. В 1925 р. до цього комітету долучилися уенерівці (Я. Токаржевський-Карашевич, О. Шульгин, М. Шульгин, М. Шумицький, І. Косенко). Це угруповання кілька разів на рік видавало свої друковані бюлетені, де упродовж 1925–1929 рр. часто з’являлися різні замітки про Україну¹⁶⁸.

¹⁶³ Піскун В. Політичний вибір... С. 320.

¹⁶⁴ Цит. за: Там само.

¹⁶⁵ Цит. за: Там само.

¹⁶⁶ Цит. за: Там само. С. 320–321.

¹⁶⁷ Шульгин О. Без території... С. 62.

¹⁶⁸ Шульгин О. Без території... С. 64.

При Міжнародній дипломатичній Академії, що діяла у Франції, виголошував доповіді про міжнародне становище України О. Шульгин¹⁶⁹. До щомісячних сесій Академії також запрошувалися відомі дипломати із усього світу: Японії, Чехословаччини, Румунії тощо. Це дозволило О. Шульгину зміцнити свої контакти із представниками зовнішньополітичної служби потужних зарубіжних держав. Чимало відгуків про Україну почало з'являтися у міжнародній пресі.

За сприяння еміграційного уряду на міжнародному рівні вперше було порушено питання про державотворення в Карпатській Україні¹⁷⁰. Воно піднімалось у меморандумі УНР, що був поданий на Мюнхенську конференцію восени 1938 р. Про цю проблему також писали на сторінках тижневика «Тризуб». Між іншим, ДЦ УНР пропонував також 4000 старшин для утворення Армії Карпатської України.

Варто згадати про подорож діяча УНР В. Прокоповича до Стамбула («Царгорода»). Останній просив сприяння Вселенського Патріарха Фотія у вирішенні релігійних потреб української еміграції, підтримки у відновленні суверенної української держави в майбутньому. Проте Патріарх офіційної відповіді не дав, але все ж виявив зацікавленість до українського народу¹⁷¹. Ця поїздка дозволила не тільки встановити контакти із Церквою, а й допомогла В. Прокоповичу більше дізнатися про життя українців в Стамбулі.

Як вже зазначалося, піднявши питання Голодомору в Україні в 1932–1933 рр., представники УНР змогли встановити зв'язок із Міжнародним Червоним Хрестом.

У 1927 р. у Франції було утворено Товариство бувших вояків Армії УНР. Згодом воно приєдналося до Французької Федерації Інвалідів («Федерації Андре Мажіно», колишнього військового міністра Франції). Його члени брали участь у

¹⁶⁹ Там само. С. 65.

¹⁷⁰ Малюта О. Органи влади ЗУНР та УНР в екзилі... С. 302.

¹⁷¹ Шульгин О. Без території... С. 69–70.

міжнародних конгресах й встановили співпрацю із ФІДАК (Міжнародною Федерацією бувших вояків)¹⁷².

Отже, у варшавсько-паризький період дипломати УНР розгорнули активну діяльність у Лізі Націй. Долучалися до обговорення актуальних проблем і питань світової політики, паралельно висвітлюючи події на окупованій Україні. Крім того, брали участь у діяльності інших міжнародних організацій, форумів, громадських утворень. Там вони мали право голосу та користувались авторитетом.

Висновки до розділу 2

Підсумовуючи діяльність урядовців УНР у варшавсько-паризький період, можемо виділити наступне:

1. Зовнішньополітична активність наших дипломатів носила суто громадський характер.
2. Важливими осередками дипломатичної роботи нового періоду діяльності УНР стали Варшава та Париж. Саме туди виїхала основна частина представників еміграційного уряду після ліквідації Тарнівського осідку. У французькій столиці також оселився С. Петлюра, а це дало змогу активізувати міжнародні зв'язки. Він організував там також видання тижневика «Тризуб», на сторінках якого часто висвітлюватися події на окупованій Україні, актуальні проблеми УНР, української еміграції загалом та світової політики. Польща підтримувала ДЦ УНР фінансово, також на її теренах влаштовувалися з'їзди українських емігрантів.
3. Дипломатична діяльність в країнах Європи та Північної Америки, азійському секторі країн проводилася завдяки ентузіазму колишніх очільників офіційних дипломатичних місій та представництв. Чехословаччина представляла собою науково-культурний центр української

¹⁷² Піскун В. Політичний вибір... С. 326.

еміграції. Там було утворено багато різноманітних наукових установ, на які спиралися наші уенерівці. Стараннями українських послів пожвавилися відносини із Англією та Німеччиною. Широку громадсько-політичну діяльність розгорнув в Італії Є. Онацький. Мали місце контакти із США та Канадою.

4. Важливим залишався східний вектор зовнішньої політики. ДЦ УНР надавав значну підтримку розгортанню прометеївського руху. Посли УНР відстоювали не лише свої інтереси, але й Азербайджану, Кубані, Туркестану Грузії та ін. Підтримувалися зв'язки із Туреччиною та Японією.
5. Дипломати еміграційного уряду встановили контакти із Лігою Націй. Вони виступали на форумі останньої, висвітлюючи актуальні питання міжнародного становища України, події на її теренах, радянський терор тощо. Неодноразово піднімали питання про Голодомор 1932–1933 рр.
6. Вдалося налагодити відносини з іншими організаціями, що входили до Ліги Націй: міжнародною Комісією інтелектуальної співпраці, комісаріатом у справах біженців.

РОЗДІЛ 3

ПІСЛЯВОЄННИЙ ЧАС (1948–1992 рр.)

3.1. Інституційна структура

Після завершення Другої світової війни європейська карта нагадувала згарище військових подій, а вже третя хвиля української еміграції, переважно з політичних мотивів, прибула до Америки¹⁷³ (в подальшому закордонне українство там активно підтримувало ДЦ УНР). Всі спроби відновити українську незалежність в роки війни виявилися марними. Українська територія надалі перебувала під контролем більшовиків. У цей час почала спостерігатися в країнах Європи та Північної Америки активна консолідація української еміграції.

Особливої ваги та значущості набув уряд УНР в екзилі, який через роки воєнного лихоліття був вимушений припинити активну діяльність у зовнішньополітичній сфері. Він розглядався єдиним легітимним спадкоємцем української державності¹⁷⁴. Саме ДЦ УНР був форпостом для згуртування українства навколо ідеї Української Народної Республіки, в основу діяльності якої було покладено тезу про «визнання народу України, що проживав на теренах, основною і єдиною силою, здатною радикально змінити її внутрішнє суспільно-політичне становище...»¹⁷⁵.

1948 року при екзильному уряді було сформовано Українську Національну Раду. Ця подія стала відправною точкою відліку нового етапу в його діяльності¹⁷⁶. Першопочатково до складу УНРади ввійшли представники

¹⁷³ Куропась М. Історія української еміграції в Америці. Нью-Йорк : Український музей, 1984. С. 15.

¹⁷⁴ Єфремова О. Фонд № 5235 «Уряд УНР в екзилі» у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2008. Вип. 11. С. 382.

¹⁷⁵ Цит. за: Кучерук О. Фонд Державного Центру Української Народної Республіки в екзилі (ДЦ УНР) в Центральному державному архіві вищих органів влади України (ЦДАВОВ). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Острог ; Торонто ; Нью-Йорк : Національний університет «Острозька академія», Світова Наукова Рада Світового Конгресу Українців, Українське Історичне Товариство, 2005. С. 163.

¹⁷⁶ Рудницький Я. В 65-річчя екзилу УНР (1920–1985). Філадельфія, 1985. С. 17.

ОУН (м), ОУН (б), УНДО, УРДП, УПСР, УРСР, УНДРП, УНДС¹⁷⁷. Цей орган уособлював комунікаційний канал між інституціями еміграційного уряду та еміграційним громадянством¹⁷⁸.

Варто зазначити, що активну участь у створенні Української Національної Ради брав Степан Витвицький. Під час обговорення проєкту її Декларації він зазначив, що ця остання є візитною карткою українців на міжнародній арені, яка допоможе наголосити, що УНР включає в себе світові тенденції і це засвідчує об'єднання українців із світовим рухом¹⁷⁹.

Голова уряду УНР в екзилі Ярослав Рудницький виділяв наступні етапи розвитку еміграційного уряду:

- 1920–1948 рр. – політична діяльність із перевагою індивідуальної дії засновників і продовжувачів праці С. Петлюри;
- 1948–1978 рр. – політична діяльність із перевагою партійно-групового сектора української діаспори на базі (первісної) УНРади;
- 1979–1989 рр. – політична діяльність із тенденцією збалансування партійно-групового й непартійно-індивідуального чинників («відпартійщення ДЦ УНР»);
- 1989–1991 рр. (з епілогом в 1992 р.) – політична діяльність із перевагою партійно-групового сектора української діаспори (нове запартійщення ДЦ УНР)¹⁸⁰.

На нашу думку, варто звернути увагу на «Тимчасовий Закон про реорганізацію Державного Центру УНР в екзилі», що представляв своєрідну «еміграційну конституцію» для уенерівців. Згідно з ним: «Органами Державного

¹⁷⁷ Рудницький Я. ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2... С. 13.; Жабуровська М. Участь Організації Українських Націоналістів (бандерівців) у переговорах щодо консолідації українського національно-визвольного руху та створення єдиного політичного еміграційного центру. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки*. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 12. С. 278.

¹⁷⁸ Доповідь В. Яблонського. URL: http://www.niss.gov.ua/public/File/2012_table/0223_dop.pdf (дата звернення: 29.10.2019).

¹⁷⁹ Кондратюк К., Патер І. Степан Витвицький. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Уряди. Постаті*. Львів : Тріада плюс, 2013. С. 97.

¹⁸⁰ Цит. за: Рудницький Я. ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2... С. 16–17.

Центру Української Народної Республіки в екзилі є: Президент УНР в екзилі і його заступник з титулом Віце-президента, Уряд, і Українська Національна Рада»¹⁸¹. Цей закон також регулював особливості обрання УНРади¹⁸². Ним закріплювалися демократичні засади функціонування ДЦ УНР, зафіксувався поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову, регламентувався принцип безперервності влади¹⁸³.

Гострим було фінансове питання, що набуло особливої ваги під час відновлення ДЦ УНР в 1948 р. Було створено Ресорт фінансів (Міністерство фінансів), запроваджувалися членські внески для всіх учасників Державного Центру. До 70-х років річний бюджет уряду становив близько 50–60 тисяч доларів США¹⁸⁴. Кошти надходили також завдяки Товариству Прихильників ДЦ УНР в екзилі. А у 1979 р. було створено Світове об'єднання прихильників ДЦ УНР. На його чолі стали Я. Рудницький, С. Букшована та В. Марко¹⁸⁵.

У післявоєнний період керівні органи еміграційного уряду продовжували змінювати своє місцезнаходження. Упродовж 1944–1976 рр. їх переважна більшість розташовувалася у ФРН, а вже протягом 1976–1992 рр. – у США. Проте незмінною залишалася мета УНР на еміграції. Як зазначила І. Панова, «ДЦ УНР в екзилі проголошував своє метою – створення альтернативи українській радянській державності та досягнення Україною державної незалежності»¹⁸⁶. На її думку, у післявоєнний період він сконцентрувався на координації всіх українських сил за межами УРСР, інформуванні діаспори про різноманітні аспекти суспільно-політичного й економічного життя в республіці,

¹⁸¹ Тимчасовий закон про реорганізацію Державного Центру УНР в екзилі. *Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: статті і матеріали* / Зредагували Любомир Р. Винар і Наталія Пазуняк. Філадельфія ; Київ ; Вашингтон ; Фондація ім. С. Петлюри : Веселка, 1993. С. 311.

¹⁸² Яблонський В. «Конституція» Державного Центру УНР в екзилі у 1948–1992 рр. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. 2014. Вип. 10. С. 339.

¹⁸³ Там само. С. 347.

¹⁸⁴ Незалежність в екзилі. Історія української діаспори [Відеопроєкт] / Wild Fox Film, Архів української діаспори. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=K3uLjDPneuc> (дата звернення: 30.04.2020).

¹⁸⁵ Рудницький Я. ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2... С. 15.

¹⁸⁶ Панова І. Утворення Державного Центру УНР в екзилі: політико-правовий аспект. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 3. С. 78.

створенні, системи інформування про порушення прав людини в УРСР та наданні посильної допомоги проявам у ній інакодумства і протестних акцій¹⁸⁷.

Важливою для досягнення усіх завдань та цілей УНР залишалася зовнішньополітична діяльність¹⁸⁸. Я. Рудницький зазначав: «[...] відтинок зовнішньої політики був однією із найважливіших ділянок праці Уряду УНР»¹⁸⁹. У подальшому також офіційно зазначалося, що завданням української зовнішньої політики є здобуття визнання уряду УНР «[...] як легального представництва українського народу...»¹⁹⁰.

Отже, після завершення Другої світової війни відбулася консолідація сил української еміграції. Зокрема, було утворено УНРаду, прийнято «Тимчасовий Закон про реорганізацію Державного Центру УНР в екзилі», що став своєрідною «конституцією» для еміграційного уряду. Новими осідками уряду спочатку була Німеччина, а потім США. Проте мета діяльності залишалася незмінною – відновлення незалежної та суверенної української державності.

3.2. Представництва ВО ДЦ УНР в країнах Європи, Америки, Азії, Австралії і Новій Зеландії

Ще починаючи із варшавсько-паризького періоду діяльності УНР, робота дипломатичних представництв та місій носила громадський характер, більшість з яких були самоліквідувалися через недостатнє фінансування та тиск з боку Радянського Союзу. В різних країнах світу, де була досить значна частка українського населення, ці представництва, які діяли *de facto*, виконували роль провідника ДЦ УНР. Вони контактували з різними організаціями, підтримували

¹⁸⁷ Панова І.Ю. Еволюція правового становища... С. 75.

¹⁸⁸ Мартинюк Н. Інституційна структура діяльності екзильного уряду УНР у 1948–1992 роках. *Terra Incognita : студентський науковий журнал*. Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2019. Вип. 4. С. 116.

¹⁸⁹ Цит. за: Рудницький Я. ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2... С. 18.

¹⁹⁰ Витяг з постанови УНРади щодо Напрямків української зовнішньої політики. 11 травня 1957 р. – продовження. URL: <http://tsdazu.gov.ua/index.php/ua/online/47-all/504--l-r.html> (дата звернення: 20.10.2019).

зв'язки із закордонними українцями, аби створити сильну базу праці в українській діаспорі¹⁹¹.

Важливо наголосити, що зовнішньополітичні зносини підтримувались із впливовими державами саме завдяки діяльності та ентузіазму українських громадсько-політичних діячів, колишніх очільників і членів офіційних дипломатичних місій, які проживали в різних країнах світу¹⁹².

У післявоєнний період ситуація в цьому плані кардинальних змін не зазнала і продовжувала носити неофіційний характер. Я. Рудницький у своїй праці «ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2 роками» навів список представників уряду УНР у різних країнах¹⁹³:

- у США: С. Витвицький, К. Паньківський, І. Паливода, Є. Приходько, П. Лимаренко;
- у Канаді: М. Садовський, М. Липовецький;
- у Аргентині: В. Левицький, О. Римський;
- у Бразилії: М. Рубінець;
- у Венесуелі: В. Коваль;
- у Європі: С. Опаренко, П. Базилевський, М. Сидоренко, О. Баранівський (Англія), В. Федорончук (Італія), О. Вінтоняк (Німеччина);
- у Австралії: К. Закревський, І. Рибчин, С. Яськевич, С. Книш.

Я. Рудницький також зазначив: «В зовнішній діяльності Уряду УНРеспубліки допоміжну роль відіграли його Представництва в різних країнах Заходу. Були це звичайно станиці дипломатичної служби, складені з громадян даних держав, отже вони мали з одного боку статус етнічних організацій, коли йшло про їхнє: правне /чи фактичне/ відношення до урядів стосовних держав, а з другого боку були квазі-почесними «гоноровими» консульствами екзильного

¹⁹¹ Єфремова О. Фонд № 5235 «Уряд УНР в екзилі»... С. 383.

¹⁹² Мартинюк Н. Зовнішньополітична діяльність ДЦ УНР в екзилі в країнах Європи, Азії та Америки (1948–1992 рр.). *Terra Incognita : студентський науковий журнал*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2018. Вип. 3. С. 83.

¹⁹³ Рудницький Я. ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2... С. 26.

уряду УНР [...] Іншими словами, всякі акції перед чужинецькими урядами представників УНР були основані на їхній державній приналежності – вони зверталися до «своїх» урядів, як «етніки», часом із можливостями впливати на вибір одного, чи другого посла, депутата, до «свого» парламенту. Конкретно вони не могли виступати як повноцінні представники екзильного Уряду УНР, а тільки як «лояльні громадяни» даної держави»¹⁹⁴.

Виконавчий Орган ДЦ УНР (ВО ДЦ УНР), який діяв дуже часто через Ресорт зовнішніх справ, реагував на світові події, надсилав відповідні меморандуми, телеграми та звернення до зарубіжних держав, інших екзильних урядів¹⁹⁵. Він використовував представництва (або ж ще в науковій літературі побутує термін «репрезентації») в різних країнах світу, на чолі яких стояли його уповноважені послы. Вони діяли неофіційно і, по суті, були заміником дипломатичних місій, консульств та представництв, які функціонували на початковому етапі існування екзильного уряду УНР. Ці представництва зверталися до політичної еліти європейських та американських держав.

Таким чином, представники УНР та уповноважені представники ВО, котрі проживали в різних державах світу, розгорнули громадсько-політичну діяльність, стали своєрідною вертикаллю зовнішньополітичної служби УНР, яка діяла неофіційно (тобто не мала статусів консульства, місії тощо).

Зазначимо, що М. Рубінець та В. Коваль були затверджені представниками УНР в екзилі під час зборів уряду 22 і 23 січня 1986 року в Філадельфії (США)¹⁹⁶.

Варто також вказати, що представники делегатур УНР в Австралії, Франції, Великобританії та Бразилії були присутні в Маріїнському палаці під час прийому Президентом України Л. Кравчуком делегації ДЦ УНР в екзилі та під час офіційної церемонії складання повноважень УНР Миколою Плав'юком¹⁹⁷.

¹⁹⁴ Цит. за: Рудницький Я. ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2... С. 25.

¹⁹⁵ Український парламентаризм на еміграції. Державний центр УНР: документи і матеріали. 1920–1992 / упоряд. В. Яблонський. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2012. С. 375.

¹⁹⁶ Відбулося зібрання уряду УНР. *Свобода*. 1986. № 41. С. 1.

¹⁹⁷ Микола Плав'юк: «...Проігнорувавши Петлюру, ми підважили б легітимність всього цього акту». URL: <https://olena-nekora.dreamwidth.org/62203.html?thread=329211#cmt329211> (дата звернення: 21.07.2020).; Плав'юк Микола. Україна – життя моє. Від селянського сина – до державника. URL: <http://ukrlife.org/main/evshan/plaviuk2.htm> (дата звернення: 25.06.2020).; Жила В. Людина, яка прагнула допомогти Україні вийти на шлях достойного розвитку. *Народна воля*. № 37. 2003. С. 5.

Важливе місце в роботі зовнішньополітичної служби відводилося В. Трембіцькому, який був керівником Ресорту зовнішніх справ УНР (своєрідне МЗС УНР) і перебував у Нью-Йорку¹⁹⁸. Там він був своєрідним зв'язковим між урядом УНР і дипломатичними представництвами балтійських держав¹⁹⁹. Його завданням було також налагодження взаємин із країнами-членами ООН, які підтримували дипломатичні контакти з УНР в 1917–1920 рр.

Налагоджував двосторонні відносини між США та урядом Кость Паньківський, а в час відсутності останнього його заміняв Іван Паливода. Президент ДЦ УНР та Представництво в США доповнювали одне одного. Президент підтримував контакти з членами Конгресу, відвідував лідерів обох партій (демократичної та республіканської), голову комісії Сенату в зовнішніх справах²⁰⁰.

У Канаді про Представництво дбав Михайло Садовський (у 1954–1955 рр. перебрав повноваження від В. Кохана та С. Волинця). Відбувалася співпраця із тими діячами та організаціями, що підтримували ДЦ УНР. Канадська преса приділяла багато уваги визвольній справі українського народу. Посли УНР підіймали українське питання перед парламентарями та високопосадовцями не лише в Оттаві, але й в низці провінцій²⁰¹. Представництво контактувало із українською діаспорою Канади, яка була досить потужною.

Як вже зазначалося раніше, активну дипломатичну діяльність в Італії у період між двома світовими війнами розгорнув Є. Онацький. У післявоєнний час він осів у Буенос-Айресі. Там діяла Українська Центральна Репрезентація для координації роздрібнених політичних та громадських сил, яку він очолив у 1953 р. (перебував на посаді голови до 1960 р., а через три наступних роки став головою Ради Української Центральної Репрезентації)²⁰². В аргентинській

¹⁹⁸ Рудницький Я. ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2... С. 26.

¹⁹⁹ Там само.

²⁰⁰ Український парламентаризм на еміграції... С. 382–383.

²⁰¹ Там само. С. 384–385.

²⁰² Онацький Є. У вічному місті. Т. 2. Записки українського журналіста роки 1931–1932. Торонто : Видавництво «Новий шлях», 1981. С. 4.

столиці Євген Дометійович також був редактором та упорядником низки наукових видань.

У 1950 р. уповноваженим ВО у Венесуелі став Венедикт Васюк. Представництво, яким він керував, допомагало у поліпшенні фінансових справ ДЦ УНР («проводило позичкову акцію серед нашої еміграції»)²⁰³. Були встановлені зв'язки з офіційними владними колами Венесуели, Представництво захищало інтереси українців (таким чином, воно, по суті, виконувало консульську функцію). Також було організовано відзначення 30-х роковин з дня смерті Симона Петлюри. У часописі «До Пово» у 1956 р. надруковано статтю про ДЦ УНР і екзильний уряд, де, зокрема, зазначалося, що В. Васюк є його представником у Венесуелі. Оскільки поява статті співпала із придушенням угорського народного повстання, то в ній було вміщено заклик до українських вояків радянської армії не стріляти в угорських робітників²⁰⁴.

У роботі на зовнішньому відтинку існували досить великі труднощі. Зокрема, західні держави не посідали чіткої позиції щодо діяльності еміграційного уряду УНР та інших підконтрольних Радянському Союзу держав. Через те, що Захід не втручався у внутрішні справи офіційної Москви для ДЦ УНР в екзилі було складно здійснювати успішну політичну та дипломатичну роботу²⁰⁵.

ВО постійно дбав про налагодження контактів із німецькими громадсько-політичними та культурними організаціями. Німецьким урядовцям надсилалися різні меморандуми, листи (наприклад, з нагоди проголошення Федеративної Республіки Німеччини). У енерівці отримували у відповідь листи із подяками. Відбулося також кілька зустрічей із вищими політичними колами ФРН. Відомі діячі цієї держави відвідували українські культурні події, мітинги тощо²⁰⁶.

Представництво ВО у Великій Британії займалося інформуванням офіційних осіб про українську проблему, визвольну політику Державного центру

²⁰³ Український парламентаризм на еміграції... С. 394.

²⁰⁴ Там само.

²⁰⁵ Плав'юк М. Діаспора на захисті прав людини в Радянській Україні. *Україна дипломатична*. Вип. 2. Київ, 2002. С. 309.

²⁰⁶ Український парламентаризм на еміграції... С. 382.

УНР. Подібною ситуація була й у Франції. Представництво тут очолював із 1948 р. С. Созонтів, а з 1954 р. обов'язки «неофіційного посла» перейшли до Р. Голяна. Там діяли різні українські організації (наприклад, Українське Військове Товариство, яке очолював О. Удовиченко). Питання української боротьби за державність викликало особливий інтерес²⁰⁷. В Італії, де представником ВО УНРади був В. Федорончук, простежувалася дипломатична робота на культурному напрямку. Підтримувалися зв'язки із різними політичними партіями (соціал-демократичною, ліберальною, республіканською тощо), місцевою пресою.

Зв'язки із громадськими, політичними силами, проведення культурних імпрез та дописування в пресу було характерне для посланців УНР у Швейцарії (там представником був М. Єремійв) та Бельгії (Іван Левко очолював тут Союз Українців Бельгії (СУБ) й був Уповноваженим ВО у цій державі)²⁰⁸.

Цікаво відзначити, що Представництво ВО діяло також в Австралії та Новій Зеландії (утворене в 1949 р., очільник – Я. Погін до 1956 р., потім дипломатичні повноваження отримали І. Грушецький та С. Яскевич)²⁰⁹. Відбувалося інформування місцевого населення та урядових кіл про українські справи (радянський контроль над територією України, примусові депортації, концентраційні табори, політику геноциду тощо). Проводилися різні мітинги, культурні події, існувала співпраця в низці громадсько-політичних організацій.

Щоб краще зрозуміти дипломатичну роботу уряду УНР, коли ним керував Ярослав Рудницький, варто звернутися до звіту Голови уряду²¹⁰. В частині, де йшлося про зовнішню діяльність УНР, зазначено, що у загальному вона відбувалась у наступних сферах²¹¹:

1. Співпраця з ООН, її комітетами, агенціями, комісіями тощо.

²⁰⁷Український парламентаризм на еміграції... С. 387–388.

²⁰⁸ Там само. С. 387; 397.

²⁰⁹ Там само. С. 391–394.

²¹⁰ Носко-Оборонів Т. Ярослав Богдан Рудницький. Оттава, 1992. С. 27–29.

²¹¹ Там само. С. 29.

2. Налагодження зв'язків із іншими екзильними урядами, зокрема польським у Лондоні та його органами у Вільному світі (Австрія, Канада, Австралія).
3. Налагодження контактів із урядами США та Канади.
4. Активне залучення представників УНР до Гельсінського процесу, зокрема до Оттавської, Бернської та Віденської конференцій.
5. Налагодження зв'язків із державами Сходу (Японія, Туреччина, Південна Корея, Ізраїль).

Крім того, Я. Рудницький був запрошений до слова під час організованого Польським Науковим Інститутом заходу в Монреалі (Канада) 18 січня 1991 р. Зокрема, він підкреслив важливість акту передачі легітимної влади, що була збережена в екзилі, демократично обраній владі у Польщі, а також наголосив, що це дуже важливе і цілком вірне рішення. Він побажав успіхів для третьої Речі Посполитої. Це подія була знаковою для розвитку дружніх українсько-польських стосунків.

Як бачимо, у післявоєнний період дипломатична робота представниками УНР здійснювалася переважно засобами персональної, культурної та наукової дипломатії.

У 1990–1991 рр. спостерігався занепад дипломатичної активності. Це пояснювалося тим, що Я. Рудницький вирішив відійти від справ, сподіваючись, що його наступники продовжать розпочату ним роботу. Але цього не сталося.

Новим головою уряду став І. Самійленко. Він не зміг підібрати вдалу кандидатуру для керівництва Ресортом зовнішніх справ. Крім того, на відміну від своїх попередників, йому не вдалося яскраво та вдало заявити про себе як про дипломата. Наприклад, коли у 1990 р. в Парижі відбувалася важлива після-Гельсінська конференція і необхідно було продовжити дії уенерівців, розпочаті ще на конференціях в Берні та Відні (1986–1987 рр.), він приїхав до французької

столиці вже після вищевказаного заходу і лише ознайомився із результатами проведеної роботи²¹².

Багато важливих заходів задля встановлення тісніших контактів із зарубіжними державами залишалися поза увагою представників УНР. Проте, потрібно визнати, що завдяки М. Світусі, який був досвідченим у зовнішніх справах, ситуацію вдалося дещо покращити. Він підготував меморандум до 25 держав, в якому були наведені рекомендації для політики Заходу щодо України й інших держав Східної Європи. Виступав із доповідями в інших країнах (наприклад, у березні 1991 р. в Австралії). М. Світуха також критикував і внутрішню діяльність урядовців УНР, вказував на недоліки в їхній роботі, в структурі самого ДЦ²¹³. Крім того, саме його авторству належить цікава стаття «ДЦ УНР на порозі історичного рішення» (опублікована у 1992 році в «Свободі»)²¹⁴. У ній йшлося про те, що причин для продовження існування ДЦ УНР в екзилі немає, оскільки утворилась вільна та незалежна Україна. Автор також зауважив, що великою перевагою є те, що Україну визнали більшість країн, ніж це колись було в історії.

22 серпня 1992 р. відбулася визначна подія в історії України. Останній президент УНР в екзилі М. Плав'юк склав свої повноваження перед Президентом України Л. Кравчуком (в присутності голови Верховної Ради та прем'єр-міністра), а також проголосив молоду, новоутворену, незалежну Україну правонаступницею УНР²¹⁵. Таким чином, завершився період існування уряду УНР в екзилі.

Характерно, що у фрагменті історичної довідки про діяльність ДЦ УНР в екзилі з 1921 по 1989 рр. (автор невідомий) йшлося про те, що на міжнародному відтинку роботи найбільші здобутки були у Румунії, Польщі, Чехословаччині, Німеччині, Швейцарії, Туреччині та Франції. Посилаючись на досвід

²¹² Рудницький Я. ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2... С. 27.

²¹³ Там само. С. 29–31.

²¹⁴ Світуха М. ДЦ УНР на порозі історичного рішення. *Свобода*. № 21. 1992. С. 2–3.

²¹⁵ 1992: останній президент УНР передає Кравчуку клейноди. *Українська правда*. URL: <http://www.istpravda.com.ua/videos/2012/01/22/69657/> (дата звернення: 24.07.2020).

дипломатичної роботи урядовців в минулі періоди (тарнівський та варшавсько-паризький) і післявоєнний час, можемо підтвердити це судження²¹⁶.

Отже, у післявоєнний період зовнішньополітична діяльність УНР в екзилі проводилася завдяки персональній, культурній, науковій дипломатіям. Представникам еміграційного уряду, які проживали в різних країнах та були уповноваженими ВО ДЦ УНР, вдалося підтримувати зв'язки з іноземними державами. Вони брали участь в роботі міжнародних конференцій, організовували культурні події, контактували з урядовими колами зарубіжжя. За часів Я. Рудницького відбулося поживлення дипломатичної роботи. Підтримувалися контакти із країнами Азії. Але після його відходу від справ констатується занепад роботи ДЦ УНР на зовнішньому відтинку. У 1992 р. УНР проголосила своєю правонаступницею новоутворену незалежну Україну. Ця подія стала кінцем її існування.

3.3. Контакти із зарубіжними організаціями, громадськими утвореннями, виступи на міжнародних конференціях

ДЦ УНР в екзилі активно співпрацював із іншими урядами/державними центрами у вигнанні. Зокрема, йдеться про Польщу, країни Балтії, Грузію тощо²¹⁷. З екзильними центрами Балтійських країн ВО встановив контакти 1949 р. Відтоді відбувалися наради й зустрічі щороку або кілька разів на рік. У 1954 р. пройшла зустріч заступника голови ВО УНРади С. Довгаль з міністром закордонних справ балтійських країн доктором Карвелісом. Були обговорені питання депортації більшовиками населення України та Балтики, також спільні заходи перед ООН²¹⁸. У травні 1955 р. відбулася нарада з членами урядів Балтійських країн, в якій брали участь С. Довгаль і керівник Ресорту зовнішніх справ Д. Андрієвський.

²¹⁶ Фрагмент історичної довідки про діяльність ДЦ УНР в екзилі з 1921 по 1989 рр. Автор не встановлений. [1990–1991 рр.]. URL: <http://tsdazu.gov.ua/index.php/ua/component/content/article/1089.html> (дата звернення: 26.10.2019).

²¹⁷ Вовк О. Й., Дзейко Ж. О. Політично-громадські органи... С. 70.

²¹⁸ Український парламентаризм на еміграції... С. 380.

У жовтні 1954 р. ВО ДЦ УНР звернувся до ООН із меморандумом про примусове виселення українського населення до Казахстану, Сибіру та Приморської області. Було висловлено протест проти насильства над українським народом. У документі також йшлося про те, що має бути створена спеціальна комісія, яка розглядатиме це питання. ВО отримав відповідь від ООН про те, що від уряду СРСР вона вимагатиме пояснень й опісля цю справу розглядатимуть відповідні комісії та органи ООН²¹⁹.

Представники еміграційного уряду не стояли осторонь участі у різноманітних міжнародних форумах та конференціях. Наприклад, діяла Конгресова Комісія США у справі Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, а її академічним дорадником був І. Самійленко, заступник голови уряду (в майбутньому і сам очолить уряд)²²⁰. Багато матеріалів та відозв було надіслано представниками уряду УНР до всіх голів держав, які брали участь у Паризькій конференції²²¹. Українські дипломати видавали ноти протесту, які були адресовані Радянському Союзу, ООН, керівним органам конференцій Поневолених Москвою народів. Про це свідчать збережені документи, частина яких була підписана особисто Президентом ДЦ УНР в екзилі, а решта – іншими посадовцями, серед них був і керівник Ресорту зовнішніх справ²²².

Українська історикиня С. Гарнагіна провела класифікацію джерел із міжнародної діяльності УНР в екзилі упродовж 1948–1992 рр. Однією із груп писемних джерел вона виділила документи, матеріали міжнародних організацій та рішення і постанови низки конференцій. Зокрема, вони стосуються діяльності Товариства прихильників рідної мови, Співки українських письменників, Товариства прихильників УНРради, осередків УНР в екзилі. Сюди ж віднесено проекти та рекомендації багатьох міжнародних організацій (в тому числі й ООН), які стосувалися різних аспектів роботи ДЦ УНР в екзилі. Дослідниця зробила висновок, що цей комплекс документальних джерел дозволяє простежити

²¹⁹ Український парламентаризм на еміграції... С. 375.

²²⁰ Вовк О. Й., Дзейко Ж. О. Політично-громадські органи... С. 70.

²²¹ Там само.

²²² Гарнагіна С. О. Класифікація джерел з історії міжнародної діяльності екзильного центру УНР (1948–1992 рр.). *Гілея*. Вип. 61 (№ 6). Київ, 2012. С. 136.

особливості зовнішньополітичної діяльності еміграційного уряду протягом різних етапів його функціонування²²³.

При започаткуванні Європейської Ради в Страсбурзі в 1949 р. голова уряду УНР І. Мазепа та його заступник С. Витвицький надіслали звернення до її Голови. В ньому було охарактеризовано ситуацію на континенті та зроблено акцент на подіях у Східній Європі, де більшість країн перебувала під радянським контролем. Автори висловили думку про «потребу залучення України до майбутньої об'єднаної Європи»²²⁴. Хоча це звернення залишилося поза увагою та без відповіді, проте засвідчило, що еміграційний уряд цікавився подіями на континенті та бажав всіляко сприяти входженню України в європейський простір.

Із 1954 р., продовжуючи виконувати обов'язки голови уряду, керівником Ресорту зовнішніх справ став М. Лівицький. Він мав широке коло зв'язків та активно користувався ними через зустрічі із представниками зарубіжного політикуму.

Коли М. Лівицького було обрано Президентом УНР, то новим очільником Ресорту зовнішніх справ став В. Федорончук. Останній мав добре налагоджені зв'язки із представниками італійської політичної еліти. Він підготував звернення до ООН щодо заміщення членів УРСР представниками екзильного уряду з 1969 р., реакції на яке не було²²⁵.

Помітна активізація зовнішньополітичної діяльності УНР та її співпраці із міжнародними організаціями та форумами відбулася, коли новим керівником Ресорту зовнішніх справ став Я. Рудницький (1978–1989 рр.), який з 1980 очолив і уряд. Саме при ньому було підписано українсько-польську декларацію в Лондоні (1979 р.), внесено апікації щодо Голодомору 1932–1933 рр. в Україні до Міждержавного Суду ООН в Гаазі (1983 р.). Представники екзильного уряду були залучені до міжнародних конференцій у Берні (Швейцарія) та Відні

²²³ Український парламентаризм на еміграції... С. 136–137.

²²⁴ Рудницький Я. ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2... С. 18.

²²⁵ Там само. С. 19.

(Австрія) (1986–1989 рр.), провели акцію перед членами групи 7 індустріалізованих націй (Оттава, 1981 р.), долучилися до акції в справі Чорнобиля (1986 та подальші роки)²²⁶.

Саме за ініціативи Я. Рудницького в 1980 р. було укладено договір із канадським Державним архівом в Оттаві про заснування «Колекції ДЦ УНР» для зберігання документів Республіки 1920–1980 рр. Цю колекцію передбачалося передати «справді вільному Уряду України». Велику роль у її збереженні відіграв Ю. Сальський. Він був головою Архівного комітету ДЦ УНР упродовж 1980–1992 рр., а також очолював оттавські відділення Конгресу Українців Канади та Суспільної Служби Українців Канади²²⁷.

У 1981 р. українська діаспора розгорнула широкомасштабну кампанію по висвітленню Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. ДЦ УНР був її активним учасником, адже вона розглядалась як одна із форм боротьби за незалежність України²²⁸. Її результатом стало те, що СРСР і УРСР мусили визнати факт Голодомору 1932–1933 рр. (що заперечувалося раніше), а керівні органи СРСР були визнані винуватими в організації цього злочину.

Цікавою ділянкою, в якій теж проявилась зовнішньополітична діяльність ДЦ УНР в екзилі, був спорт. Представники уряду намагалися добитися того, щоб Україну допустили до участі в Олімпіаді самостійно, а не під стягами СРСР. У 1980 році більшість країн бойкотували СРСР через агресію в Афганістані (1979). До них еміграційний уряд надіслав спеціальні меморандуми, а також сприяв «альтернативній» Олімпіаді у Етобіток (Канада) в липні 1980 р.²²⁹. Під час 23-ої Олімпіади в Лос-Анджелесі (1984) він звернув увагу на те, що «замість спорту уряд СРСР провадить політику русифікації на цьому міжнародному полі»²³⁰. Після її завершення представники УНР подали меморандум до Міжнародного

²²⁶ Рудницький Я. ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2... С. 20.

²²⁷ Salsky, George. *Ukrainians in the United Kingdom* : online-encyclopedia. URL: <http://www.ukrainiantheuk.info/eng/02/salsky-e.htm> (last accessed: 11.05.2020).

²²⁸ Недужко Ю. Боротьба української діаспори за демократію та державну незалежність України (кінець 70-х – початок 90-х років XX століття). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2008. Вип. 11. С. 98–99.

²²⁹ Рудницький Я. ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2... С. 23.

²³⁰ Рудницький Я. ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2... С. 23.

Олімпійського Комітету щодо неприпустимості участі радянських спортсменів у цій події, оскільки СРСР не визнає самостійними та незалежними Україну, Білорусь, балтійські держави та інші поневолені народи. Але відповіді на цей меморандум не було.

ДЦ УНР в екзилі намагався підтримувати контакти із Україною, що перебувала в радянських лещатах. Доступною формою зв'язку із Батьківщиною для унерівців стало радіомовлення. Вони мали змогу користуватись ним завдяки зв'язкам та співпраці із «Голосом Америки», «Голосом Канади», «Радіо «Свобода», «Радіо-Рим» і «Радіо-Мадрид»²³¹. Найбільше відбувалась співпраця із «Радіо-Рим», бо там всі новини про українські справи та відомості про діяльність ДЦ в екзилі подавалися без редакційних змін та скорочень. На думку Я. Рудницького, таке ставлення зі сторони «Радіо-Рим» було великою заслугою В. Федорончука, який і був керівником цих радіовисилань²³².

Окремого розгляду заслуговує розгляд відносин між ДЦ УНР та Світовим Конгресом Вільних Українців (СКВУ). Уряд УНР позиціонував себе як законний, повноправний політичний репрезентант і речник українських інтересів у світі, а СКВУ виступав як суспільно-громадська надбудова українців в різних державах західного світу, який теж може виконувати роль речника, але не репрезентанта (бо для цього існує президент ДЦ УНР та еміграційний уряд)²³³. Я. Рудницький писав про те, що співпраця між обома структурами була «...якщо не зразкова, то задовільна»²³⁴. Між ДЦ УНР та СКВУ були розбіжності в поглядах на окремі питання, формах і методах діяльності. Представники тієї чи іншої сторони брали участь як почесні гості в заходах, які організовувались кимось із них.

Отже, у післявоєнний період представники ДЦ УНР в екзилі продовжували налагоджувати тісні контакти із різними міжнародними форумами задля привернення уваги світової спільноти до українського питання. Вони брали

²³¹ Там само. С. 42.

²³² Там само.

²³³ Там само. С. 62, 67.

²³⁴ Цит. за: Там само. С. 65.

участь у міжнародних конференціях, подавали меморандуми та акти щодо важливих подій у світовій політиці, хоча майже ніколи не отримували на них відповіді чи відозви. Зв'язок із Україною підтримувався завдяки налагодженим контактам із різними радіостанціями в країнах Європи та Америки. Спостерігалась співпраця еміграційного уряду із закордонним українством по всьому світі.

Висновки до розділу 3

Комплексне дослідження зовнішньополітичної діяльності ДЦ УНР в екзилі у 1948–1992 рр. дозволило зробити такі висновки:

1. Після завершення Другої світової війни відбулася консолідація сил української еміграції. Активну діяльність ДЦ УНР зміг відновити лише в 1948 р.
2. З'ясовано, що було утворено УНРаду, прийнято «Тимчасовий Закон про реорганізацію Державного Центру УНР в екзилі», який став своєрідною «конституцією» для еміграційного уряду. Складним залишалося питання фінансування діяльності діячів УНР. Новими осідками уряду спочатку була Німеччина, а потім США. Проте мета діяльності залишалася незмінною – відновлення незалежної та суверенної української державності. Для її досягнення важливої ролі набувала дипломатична робота.
3. Досліджено, що у післявоєнний період зовнішньополітична діяльність УНР в екзилі проводилася завдяки публічній дипломатії (точніше її різним підвидам: культурній, науковій, спортивній тощо).
4. Представникам еміграційного уряду, які проживали в різних країнах, вдалося підтримувати зв'язки з іноземними державами. Представництва ВО та його уповноважені перебували в країнах Європи, Азії, Америки, Австралії та Новій Зеландії.

5. Показано, що українські посли брали участь у роботі міжнародних конференцій, робили публікації на актуальні питання європейської політики, видавали наукові праці, якими намагалися привернути увагу світового співтовариства до української проблеми. За часів Я. Рудницького відбулося пожвавлення дипломатичної роботи. Але після його відходу від справ констатується занепад роботи ДЦ УНР на зовнішньому відтинку.
6. Встановлено, що представники ДЦ УНР в екзилі продовжували налагоджувати контакти із міжнародними організаціями та форумами задля привернення уваги світової спільноти до українського питання. Вони брали участь у міжнародних конференціях, подавали меморандуми та акти щодо важливих подій світової політики. Зв'язок із радянською Україною підтримувався завдяки налагодженим контактам із радіостанціями в країнах Європи та Америки. Спостерігалася співпраця еміграційного уряду із українською діаспорою.

У 1992 році УНР проголосила своєю правонаступницею новоутворену незалежну Україну (див. Додатки 1–3). Це подія стала кінцем існування Державного Центру УНР та фінальною крапкою в його історії.

ВИСНОВКИ

Отже, нами було проведено розгляд зовнішньополітичної та суспільної діяльності ДЦ УНР в екзилі протягом усього періоду його існування. Дослідження було здійснено на основі аналізу роботи в рамках трьох основних періодів: тарнівського (1921–1923 рр.), варшавсько-паризького (1924–1940 рр.) та післявоєнного (1948–1992 рр.). Крім того, було показано періоди найбільшої дипломатичної активності, вказано на причини її занепаду, стисло охарактеризовано інституційну структуру Державного Центру в перелічені хронологічні відрізки часу.

УНР на еміграції була обмежена в своїх ресурсах, не мала міцної фінансової опори та військової сили, не змогла отримати визнання від міжнародної спільноти. Наприкінці тарнівського періоду діяльності одним за одним були ліквідовані (самоліквідовані), розпущені офіційні дипломатичні представництва та місії. В подальшому діяльність представників Державного Центру в країнах перебування здійснювалася на громадських засадах та завдяки їхньому ентузіазму. Фактично, можемо стверджувати про те, що функціонування УНР на еміграції є яскравим прикладом реалізації та репрезентації різних видів публічної дипломатії (культурної, наукової, спортивної та ін.).

Центрами для координування дипломатичної та громадсько-політичної діяльності уенерівців в різний час були Тарнів, Варшава, Париж (у міжвоєнний період), США (у післявоєнні роки). Зовнішньополітичну роботу представники УНР проводили в різних куточках світу – країнах Європи, Америки та Азії, Австралії та Новій Зеландії. Її проявами були: участь у роботі громадських утворень, виступи на конференціях, публікації матеріалів у різноманітних часописах, видання наукових праць, контактування з політичними елітами держав-реципієнтів, підтримка зв'язків із міжнародними організаціями. Доволі часто уенерівці були співзасновниками українознавчих осередків в зарубіжних державах або ж активно сприяли їхній діяльності. Усе це робилося з єдиною метою – привернення уваги світової спільноти до проблем української

державності, показу важливості України на міжнародній арені. Не без зусиль дипломатів УНР вдалося підняти серед світового співтовариства проблему Голодомору в Україні 1932–1933 рр. та показати злочинні дії радянської влади в контексті цієї страшної трагедії.

Посли не стояли осторонь актуальних проблем світової політики, виступали на міжнародних форумах, надсилали до різних інституцій відозви та меморандуми (зокрема до Ліги Націй, пізніше – до ООН). На жаль, на переважну більшість направлених звернень не було отримано офіційних відповідей. Труднощі у роботі були спричинені тим, що українське питання в країнах перебування розглядалося дестабілізуючим політичним чинником.

Діяльність представників Державного Центру УНР в різних країнах засвідчувала їхню подальшу дипломатичну присутність там (неодноразово робилися наголоси, що саме урядові структури УНР є законною владою, яка перебуває у вигнанні, а українські території були окуповані радянською владою). Крім того, існування ДЦ, який підтримувався силами дипломатичної та суспільної праці, свідчило про неперервність в українському державотворенні. І символічною була церемонія 1992 року, коли останній президент УНР на еміграції Микола Плав'юк передав державні клейноди першому Президенту України Л. Кравчуку. Україну було визнано офіційною правонаступницею УНР. Ця подія ознаменувала завершення трошки понад 70-річної історії існування ДЦ УНР в екзилі.

Перспективні напрямки подальших досліджень – поглиблене вивчення діяльності кожного представництва та уповноважених УНР у різних державах, просопографічний опис плеяди дипломатів в екзилі, віднайдення неопублікованих архівних документів порушеної теми та їхнє введення в науковий обіг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Джерела:

Архівні матеріали:

1. Витяг з постанови УНРади щодо Напрямків української зовнішньої політики. 11 травня 1957 р. – продовження. URL: <http://tsdazu.gov.ua/index.php/ua/online/47-all/504--l-r.html> (дата звернення: 20.10.2019).
2. Закордонний паспорт громадянина УНР С. Колесника (Міжнародна дипломатична місія України в Румунії, 24 квітня 1923 р.). URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1923\(04\)24.pasport.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1923(04)24.pasport.php) (дата звернення: 22.05.2020).
3. Комунікат загальних зборів Товариства «Музей визвольної боротьби України» в Празі. «Табор». Варшава. № 34. 1938. URL: <http://www.tsdazu.gov.ua/index.php/ua/online/47-all/956-040517.html> (дата звернення: 03.10.2019).
4. Лист до посла УНР у Франції О. Шульгина (рукописна копія) щодо посилення взаємовідносин з французькою владою з метою підтримки справи УНР (від 3 вересня 1922 року). URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1922\(09\)03.unr..php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1922(09)03.unr..php) (дата звернення: 17.10.2020).
5. Лист президії Українського з'їзду військових діячів у Польщі до управи філії Українського товариства Ліги Націй у Румунії (Варшава) (від 21 серпня 1923 року). URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1923\(08\)21.vijskovi_liga_natsij.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1923(08)21.vijskovi_liga_natsij.php) (дата звернення: 14.05.2020).
6. Лист Симона Петлюри до прем'єр-міністра А. Лівицького щодо надання повноважень міністру М. Васильку з питання об'єднання закордонної

- роботи (від 27 травня 1922 року). URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1922\(05\)27.petlura.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1922(05)27.petlura.php) (дата звернення: 11.10.2020).
7. Меморандум повіреного в справах УНР в Німеччині Р. Смаль-Стоцького міністрові закордонних справ Німеччини фон Розенбергу про обставини припинення діяльності посольства УНР в Німеччині (від 4 березня 1923 року). URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1923\(03\)04.memorandum.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1923(03)04.memorandum.php) (дата звернення: 12.10.2020).
 8. Повідомлення керуючому справами Директорії М. Мироновичу про закриття посольства УНР в Німеччині (не раніше 17 січня 1923 року). URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1923\(01\)17.zakryttya_posolstva_unr.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1923(01)17.zakryttya_posolstva_unr.php) (дата звернення: 16.05.2020).
 9. Різдвяні листівки української еміграції. *Українська правда*. URL: <http://www.istpravda.com.ua/artefacts/2015/01/14/146783/#11> (дата звернення: 12.03.2020).
 10. Тимчасовий закон про реорганізацію Державного Центру УНР в екзилі. *Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: статті і матеріали* / Зредагували Любомир Р. Винар і Наталія Пазуняк. Філадельфія ; Київ ; Вашингтон ; Фондація ім. С. Петлюри : Веселка, 1993. С. 311.
 11. Фрагмент історичної довідки про діяльність ДЦ УНР в екзилі з 1921 по 1989 рр. Автор не встановлений. [1990–1991 рр.]. URL: <http://tsdazu.gov.ua/index.php/ua/component/content/article/1089.html> (дата звернення: 26.10.2019).
 12. Фрагменти із книги записів збору пожертв на Визвольний фонд філією Українського національного об'єднання Канади у Кіркленд-Лейк (Онтаріо), 1934–1937 рр. URL: <http://www.tsdazu.gov.ua/index.php/ua/online/47-all/956-040517.html> (дата звернення: 03.10.2019).

Відеоматеріали та періодика:

- 13.1992: останній президент УНР передає Кравчуку клейноди. *Українська правда*. URL: <http://www.istpravda.com.ua/videos/2012/01/22/69657/> (дата звернення: 24.07.2020).
- 14.Відбулося зібрання уряду УНР. *Свобода*. 1986. № 41. С. 1.
- 15.Геродот Д. Філія Українського товариства Ліги Націй. *Тризуб*. 1926. № 12. С. 16–20.
- 16.Міжнародньо-правне положення Української Народної Республіки. *Трибуна України*. Варшава, 1923. № 5/7. С. 33–38.

Збірники документів:

- 17.Симон Петлюра. Статті. Листи. Документи / упоряд. В. Сергійчук. Київ, 2006. Т. IV. 704 с.
- 18.Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали. Київ : Парламентське вид-во, 2008. 928 с.
- 19.Український парламентаризм на еміграції. Державний центр УНР: документи і матеріали. 1920–1992 / упоряд. В. Яблонський. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2012. 840 с.

Праці діячів ДЦ УНР в екзилі:

- 20.Лівицький М. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. Мюнхен ; Філадельфія : В-во «Українське інформаційне Бюро», 1984. 72 с.
- 21.Микола Плав'юк: «...Проігнорувавши Петлюру, ми підважили б легітимність всього цього акту». URL: <https://olena-nekora.dreamwidth.org/62203.html?thread=329211#cmt329211> (дата звернення: 21.07.2020)
- 22.Онацький Є. Під омофором барона М. Василька (Записки журналіста й дипломата від 3.09.1920 до 31.12.1921). *Український історик*. 1980. Ч. 1–4. С. 110–133.

23. Онацький Є. У вічному місті. Т. 2. Записки українського журналіста роки 1931–1932. Торонто : Видавництво «Новий шлях», 1981. 632 с.
24. Плав'юк М. Діаспора на захисті прав людини в Радянській Україні. *Україна дипломатична*. Вип. 2. Київ, 2002. С. 306–312.
25. Плав'юк Микола. Україна – життя моє. Від селянського сина – до державника. URL: <http://ukrlife.org/main/evshan/plaviuk2.htm> (дата звернення: 25.06.2020).
26. Рудницький Я. В 65-річчя екзилу уряду УНР (1920–1985). Філадельфія, 1985. 24 с.
27. Рудницький Я. ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2 роками. 3-тє видання. Оттава, 1995. 96 с.
28. Світуха М. ДЦ УНР на порозі історичного рішення. *Свобода*. № 21. 1992. С. 2–3.
29. Трембіцький В. Правні підстави Екзильного уряду України (1920–1984). *Око світу*. 1986. № 2. С. 35–36.
30. Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин Уряду У.Н.Р. на чужині. Париж : Меч, 1934. 251 с.

2. Література:

31. Атаманенко А. Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність / Національний університет «Острозька академія», Інститут дослідження української діаспори, Українське Історичне Товариство. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. 672 с. : іл.
32. Бабенко А. Фінансовий стан Державного Центру УНР в еміграції (1921–1923 рр.): джерела надходжень та основні статті видатків. *Над Віслою і Дніпром. Польща і Україна в європейській перспективі – минуле і сучасність*. Торунь ; Київ, 2017. Т. 1. С. 65–69.

33. Брицький П. Роман Смаль-Стоцький: дипломатична, громадсько-політична та науково-педагогічна діяльність. *Україна дипломатична* : науковий щорічник. Київ, 2004. Вип. 4. С. 682–698.
34. Винар Л. Євген Онацький – чесність із нацією (1894–1979). Нью-Йорк ; Мюнхен ; Торонто, 1981. 31 с.
35. Власенко В. Публікації Дмитра Геродота на сторінках паризького тижневика «Тризуб». *Вісник Центрального державного архіву зарубіжної україніки*. 2012. С. 97–108.
36. Вовк О. Й., Дзейко Ж. О. Політично-громадські органи Української Народної Республіки в екзилі в 1920–1992 рр. (історико-правовий аспект). *Часопис Київського університету права*. 2002. № 4. С. 65–72.
37. Галатир В. Дипломат із Поділля Ян Токаржевський-Карашевич. *Дипломатична та консульська служба у вимірі особистості*. Київ, 2019. Ч. 2. С. 141–151. (Бібліотека наукового щорічника «Україна дипломатична» ; вип. 18).
38. Галатир В. Український дипломат Ян-Стефан-Мар'ян Токаржевський-Карашевич: перші кроки на шляху європеїзації України. *Зовнішні справи*. 2019. № 4–5. С. 24–29.
39. Гарнагіна С. О. Класифікація джерел з історії міжнародної діяльності екзильного центру УНР (1948–1992 рр.). *Гілея*. Вип. 61 (№ 6). Київ, 2012. С. 134–140.
40. Гентош Л. Дипломатичні контакти Української Народної Республіки з Апостольським престолом в 1919–1921 роках у контексті східної політики римської курії. *Україна Модерна*. Львів, 2000. Ч. 4–5. С. 163–186.
41. Гончар Б. Олександр Шульгин – перший міністр закордонних справ незалежної України. *Україна дипломатична* : науковий щорічник. Київ, 2003. Вип. 3. С. 631–654.
42. Даниленко О. Чехословацька влада і українська еміграція в 1920-ті роки: порозуміння й співпраця. *Україна дипломатична* : науковий щорічник. Київ, 2005. Вип. 6. С. 576–587.

- 43.Дробот І. Зовнішньополітична орієнтація української еміграції 1920–1930 рр. *Україна дипломатична* : науковий щорічник. Київ, 2002. Вип. 2. С. 281–305.
- 44.Єфремова О. Фонд № 5235 «Уряд УНР в екзилі» у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2008. Вип. 11. С. 381–396.
- 45.Жабуровська М. Участь Організації Українських Націоналістів (бандерівців) у переговорах щодо консолідації українського національно-визвольного руху та створення єдиного політичного еміграційного центру. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки*. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 12. С. 271–280.
- 46.Жила В. Людина, яка прагнула допомогти Україні вийти на шлях достойного розвитку. *Народна воля*. № 37. 2003. С. 5.
- 47.Зайцев О. Український націоналізм та італійський фашизм (1922–1939). *Україна модерна*. URL: <http://uamoderna.com/md/98-zaitsev> (дата звернення: 27.03.2020).
- 48.Консульська служба України: становлення та розвиток / за ред. Г. М. Перепелиці. Київ : Логос, 2018. 440 с.
- 49.Красівський О. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. Київ : ІПіЕНД, 2008. 544 с.
- 50.Куропась М. Історія української еміграції в Америці. Нью-Йорк : Український музей, 1984. 99 с.
- 51.Кучерук О. Фонд Державного Центру Української Народної Республіки в екзилі (ДЦ УНР) в Центральному державному архіві вищих органів влади України (ЦДАВОВ). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Острог ; Торонто ; Нью-Йорк : Національний

- університет «Острозька академія», Світова Наукова Рада Світового Конгресу Українців, Українське Історичне Товариство, 2005. С. 163–168.
52. Кушнір В. Ліга Націй та українське питання. 1919–1934 рр. : автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.02. / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2000. 16 с.
53. Малій Б. А. Виконавчі органи ДЦ УНР в еміграції. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Суми, 18–19 травня 2017 року). Суми : Сумський державний університет, 2017. С. 7–10.
54. Малюта О. Органи влади ЗУНР та УНР в екзилі у 20–40-і рр. ХХ ст.: боротьба за національну державність як форму організації повсякденного життя української еміграції. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика* : зб. ст. Київ, 2007. Вип. 12. С. 287–308.
55. Мартинюк Н. Дипломатична служба екзильного уряду УНР в країнах Європи та Америки (1920–1923 рр.). *Terra Incognita* : студентський науковий журнал. Острог, 2017. Вип. 1. С. 43–53.
56. Мартинюк Н. Діяльність уряду УНР в екзилі у 1920–1940-х роках (історіографія проблеми). *Українська діаспора: проблеми дослідження* : тези доповідей Міжнародної наукової конференції, 27–28 вересня 2016 р., м. Острог / Міністерство освіти і науки України, Національний університет «Острозька академія», Українське історичне товариство. Острог, 2016. С. 64–66.
57. Мартинюк Н. Євген Онацький – дипломат, письменник, журналіст. *Актуальні питання зовнішньої політики України* : матеріали Х Міжнародної науково-практичної конференції для студентів та молодих вчених (м. Чернівці, Україна, 25 листопада 2016 року). Чернівці, 2016. С. 23–25.
58. Мартинюк Н. Зовнішньополітична діяльність ДЦ УНР в екзилі в країнах Європи, Азії та Америки (1948–1992 рр.). *Terra Incognita* : студентський

- науковий журнал. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2018. Вип. 3. С. 82–90.
59. Мартинюк Н. Інституційна структура діяльності екзильного уряду УНР у 1948–1992 роках. *Terra Incognita : студентський науковий журнал*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2019. Вип. 4. С. 113–117.
60. Мартинюк Н. Нариси дипломатії екзильного уряду УНР у країнах Європи (1924–1940). *Суспільні науки: історія, сучасність, майбутнє* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 5–6 травня 2017 року). Київ : ГО «Київська наукова суспільствознавча організація», 2017. С. 9–13.
61. Мартинюк Н. Дипломатичні контакти екзильного уряду УНР із міжнародними організаціями та форумами (1920–1923 рр.). *Роль суспільних наук у забезпеченні стабільності розвитку глобальних світових процесів у XXI ст.* : збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції (31 березня – 1 квітня 2017 р.). Київ, 2017. С. 10–14.
62. Матяш І. Головні події та знакові постаті інституційної історії української дипломатії 1917–1924 років. *Україна дипломатична* : науковий щорічник. Київ, 2017. Вип. 18. С. 47–62.
63. Матяш І. Дипломатична кар'єра та еміграційне буття Михайла Єремїєва. *Зовнішні справи*. 2014. № 2. С. 50–55.
64. Матяш І. Дипломатична служба генерала Володимира Сікевича. *Дипломатична та консульська служба у вимірі особистості*. Київ, 2016. С. 226–242. (Бібліотека наукового щорічника «Україна дипломатична» ; вип. 13).
65. Матяш І. Про невідому посаду Симона Петлюри на дипломатичній службі. *Україна дипломатична* : науковий щорічник. Київ, 2006. Вип. 7. С. 289–305.

- 66.Мушка Ю. Генерал Сікевич – військовий і дипломат. *Україна дипломатична* : науковий щорічник. Київ, 2005. Вип. 6. С. 483–490.
- 67.Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага, 1942. Част. 1. 372 с. / Репринтне перевидання (передмова та вступне слово Любомир Винар та Алла Атаманенко). Львів ; Кент ; Острог, 2008. : доп. 232 стор. фотоілюстрацій.
- 68.Недужко Ю. Боротьба української діаспори за демократію та державну незалежність України (кінець 70-х – початок 90-х років XX століття). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2008. Вип. 11. С. 90–112.
- 69.Носко-Оборонів Т. Ярослав Богдан Рудницький. Оттава, 1992. 48 с.
- 70.Павлишин О. З документів дипломатії Української Народної Республіки 1920–1921 рр.: Договір між УНР і Кубанським Краєм та ідея Союзу Причорноморських Держав. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. 2013. Вип. 9. С. 384–398.
- 71.Панова І. Еволюція правового становища ДЦ УНР в екзилі. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 61. С. 71–77.
- 72.Панова І. Міжнародна діяльність ДЦ УНР в екзилі. *Історико-правова реальність у глобальному і регіональному вимірах*. Київ ; Сімферополь : «ДОЛЯ», 2012. Ч. II. С. 288–295.
- 73.Панова І. Утворення Державного Центру УНР в екзилі: політико-правовий аспект. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 3. С. 78–85.
- 74.Панова І. Міжнародне визнання Державного центру Української Народної Республіки в екзилі. *Правознавець* : електронна бібліотека юридичної літератури. URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/5367/%B2> (дата звернення: 20.10.2020).
- 75.Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX століття). Київ : МП «Леся», 2006. 672 с. : іл.
- 76.Піскун В. Портрет діяча УНР Іларіона Косенка за спогадами друзів і офіційними документами. *Наукові записки Національного університету*

- «Острозька академія». Серія «Історичні науки». Острог, 2015. Вип. 23. С. 261–265.
77. Попенко Я. Діяльність дипломатичної місії УНР у Франції (січень-червень 1920 р.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2010. Вип. 29. С. 169–174.
78. Рубаха Ю. Ліга націй як міжнародний інструмент підтримання миру і безпеки в світі. Львів : Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2008. 84 с.
79. Сапсай О. В. До біографії представника уряду УНР в Румунії Гната Порохівського. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів* : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Суми, 18–19 травня 2017 року). Суми : Сумський державний університет, 2017. С. 10–13.
80. Сергійчук В. Українсько-вірменські зв'язки у 1917–1921 роках. *Культура і мистецтво вірменської діаспори в Україні*. Львів, 2011. С. 124–129.
81. Сідак В. С. Військова спецслужба Державного Центру УНР в екзилі та її керівники (1926–1938 рр.). *Воєнна історія* : науково-популярний журнал. URL: http://warhistory.ukrlife.org/1_02_8.htm (дата звернення: 23.05.2020).
82. Сідак В. Національні спецслужби в період Української Революції 1917–1921 рр. (невідомі сторінки історії). Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1998. 320 с.
83. Сідак В., Вронська Т. Спецслужба держави без території: люди, події, факти. Київ : Темпора; Вид-во Нац. Академії СБУ, 2003. 240 с.
84. Соловійова В. Дипломатичні представництва Української Народної Республіки в країнах Центральної Європи за доби Директорії (1918–1920 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Запоріжжя, 1999. 18 с.
85. Стахів М. Українські дипломатичні заходи в британського уряду. *Україна в добі Директорії УНР*. Том 6. 1965. С. 33–44.

- 86.Терещенко О. Дипломатична місія УНР у США в листах Юліана Бачинського. *Архіви України*. 2015. № 4. С. 201–229.
- 87.Трофимович В., Мартинюк Н. Зовнішньополітичні аспекти діяльності еміграційного уряду УНР в країнах Європи та Північної Америки (1924–1940 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2019. Вип. 29. С. 15–24.
- 88.Яблонський В. «Конституція» Державного Центру УНР в екзилі у 1948–1992 рр. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. 2014. Вип. 10. С. 330–348.
- 89.Яблонський В. Державний Центр УНР в екзилі у 1920–1992 рр.: історіографія проблеми. *Український історичний журнал*. 2020. Вип. 4. С. 155–165.
- 90.Яблонський В. Державний Центр УНР в роки Другої світової війни. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. Т. 24. С. 327–337.
- 91.Bruski J. Petlurowcy: Centrum państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924). Kraków, 2000. 600 s.
- 92.Karpus Z. Russian and Ukrainian prisoners of war and internees kept in Poland in 1918–1924. Toruń, 2001. 190 s.
- 93.Pisuliński J. Centrum państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie w polskiej polityce zagranicznej po 1926 r. *Історичний архів*. Миколаїв, 2010. Вип. 5. С. 120–124.
- 94.Pisuliński J. Nie tylko Petlura: Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923. Toruń, 2013. 480 s.
- 95.Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939. Toruń, 2004. 752 s.

3. Енциклопедичні та довідкові видання:

96. Вєденєєв Д. В. Єремїїв Михайло Михайлович. *Енциклопедія сучасної України*. Київ, 2009. Т. 9: Е–Ж. С. 427–428.
97. Кондратюк К., Патер І. Степан Витвицький. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Уряди. Постаті*. Львів : Тріада плюс, 2013. С. 83–98.
98. Стрельський Г. В. Мурський Володимир. *Енциклопедія історії України*. 2010. Т. 7. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Murskyj_V (дата звернення: 06.05.2020).
99. Anglo-Ukrainian Committee. *Ukrainians in the United Kingdom* : online-encyclopedia. URL: <http://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/03/aukom1935-u.htm> (last accessed: 03.05.2020).
100. Krawec Roman. Diplomatic mission of the UPR. *Ukrainians in the United Kingdom* : online-encyclopedia. URL: <http://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/03/dypmisunr-u.htm> (last accessed: 19.04.2020).
101. Salsky, George. *Ukrainians in the United Kingdom* : online-encyclopedia. URL: <http://www.ukrainiantheuk.info/eng/02/salsky-e.htm> (last accessed: 11.05.2020).
102. Smal-Stocki, Roman. *Ukrainians in the United Kingdom* : online-encyclopedia. URL: <http://www.ukrainiansintheuk.info/eng/02/smalstocki-e.htm> (last accessed: 11.08.2020).

4. Інтернет-ресурси

103. 95-річчя Товариства Червоного Хреста в Україні. URL: www.spas.net.ua/index.php/news/full/785 (дата звернення 23.05.2020).

104. Доповідь В. Яблонського. URL:
http://www.niss.gov.ua/public/File/2012_table/0223_dop.pdf (дата звернення:
29.10.2019).
105. Незалежність в екзилі. Історія української діаспори [Відеопроект] /
Wild Fox Film, Архів української діаспори. URL:
<https://www.youtube.com/watch?v=K3uLjDPneuc> (дата
звернення: 30.04.2020).

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Передача повноважень президентом УНР в екзилі М. Плав'юком Президенту України Л. Кравчуку (Київ, 22 серпня 1992 р.).

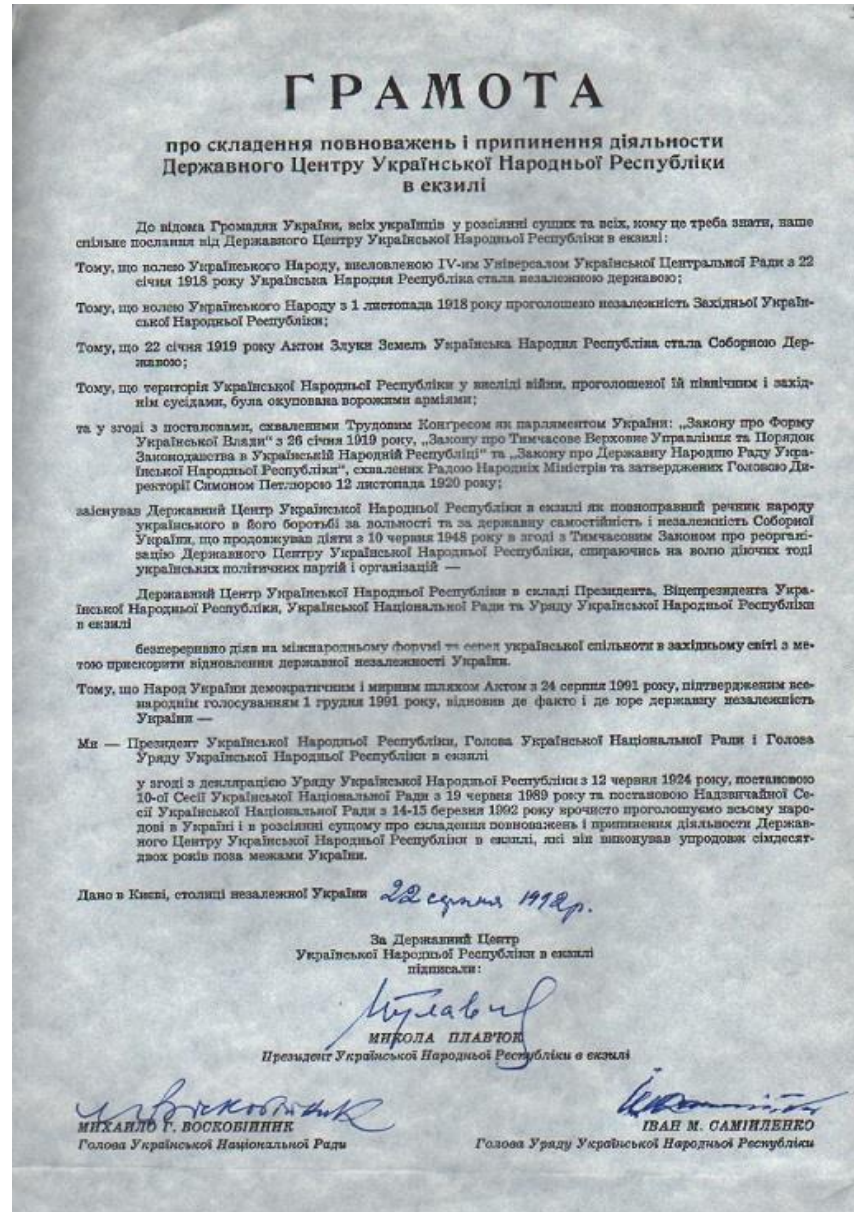

Джерело:

Фото. Передача повноважень Президентом УНР в екзилі М. Плав'юком Президенту України Л. Кравчуку. Київ, 22 серпня 1992 р. URL: <http://tsdazu.gov.ua/index.php/ua/online/47-all/504--l-r.html> (дата звернення: 23.10.2019).

Додаток 2.

Грамота про складання повноважень і припинення діяльності ДЦ УНР в екзилі,
22 серпня 1992 р.

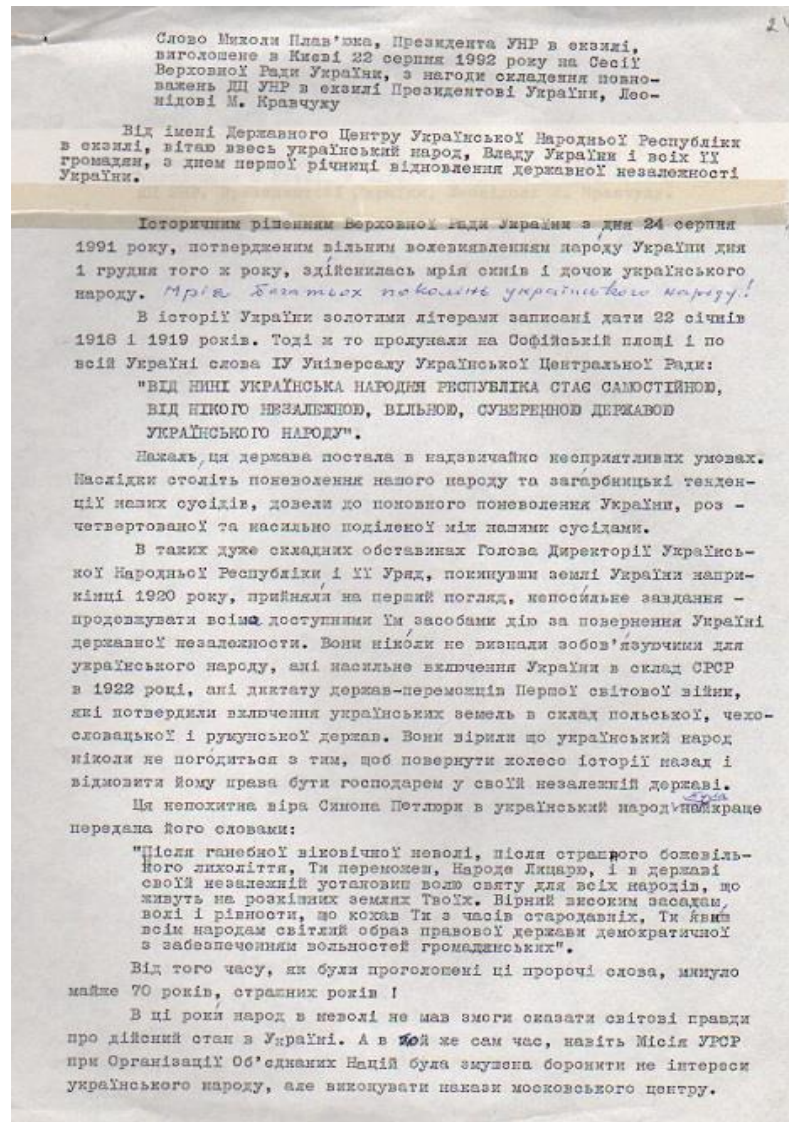

Джерело:

Грамота про складання повноважень і припинення діяльності ДЦ УНР в екзилі,
22 серпня 1992 р. URL: <http://tsdazu.gov.ua/index.php/ua/online/47-all/504--1-r.html>
(дата звернення: 26.10.2019).

Додаток 3.

Виступ М. Плав'юка на Сесії Верховної Ради України з нагоди складання повноважень ДЦ УНР в екзилі Президентів України Л. Кравчуку, 22 серпня 1992 р.

Джерело:

Виступ М. Плав'юка на Сесії Верховної Ради України з нагоди складання повноважень ДЦ УНР в екзилі Президентів України Л. Кравчуку, 22 серпня 1992 р. URL: <http://tsdazu.gov.ua/index.php/ua/online/47-all/504--l-r.html> (дата звернення: 27.10.2019).